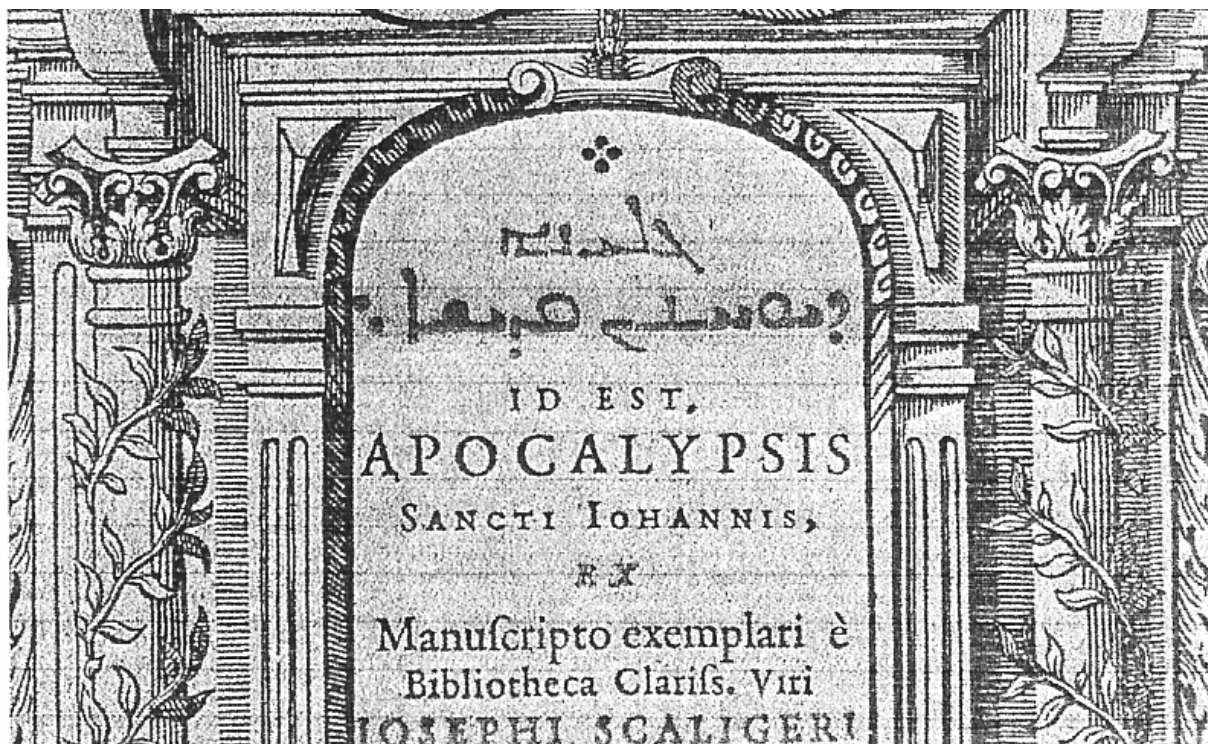

De Bijbel in het Syrisch¹

De Syrische vertalingen van de Bijbel in vogelvlucht

Onder de vertalingen die in de oudheid van de Bijbel zijn gemaakt, spelen die in het Syrisch een belangrijke rol. Ook al is er één officiële vertaling van de Bijbel voor alle Syrische Kerken, bekend onder de naam Peshitta (Peshito), toch zijn er nog een aantal andere vertalingen of revisies bewaard gebleven.

Het Oude Testament

Ten aanzien van het Oude Testament is de oudste versie, de Peshitta, altijd de standaardversie van de Syrische Kerken geweest; deze vertaling was direct uit het Hebreeuwse origineel gemaakt, waarschijnlijk in de tweede eeuw n.C. Omdat deze tekst veruit de belangrijkste en de meest invloedrijkste van alle Syrische vertalingen is, zal zij verderop speciale aandacht krijgen.

¹ Dit artikel is de integrale weergave van Hoofdstuk 9 uit 'De Verborgene Parel: de Syrisch-Orthodoxe Kerk en haar oude Aramese erfgoed', Deel III, S.P. Brock, D.G.K. Taylor, W. Witkowski, Rome, 2001. De publicatie van dit artikel is voor onderwijskundige doeleinden alleen. Niets uit dit artikel mag gekopieerd of verder verspreid worden.

Maar, naast de Peshitta, zijn er nog drie latere vertalingen, gebaseerd op de Griekse tekst van de Septuagint, een vertaling die teruggaat tot de derde eeuw en de tweede eeuw v.C.; deze latere vertalingen in het Syrisch werden uitgevoerd in de periode tussen de 6^e en de 8^e eeuw. De vroegste ervan is bekend uit een fragmentarisch handschrift van Jesaja, en het is waarschijnlijk een vertaling geweest in opdracht van Philoxenos (†523), de bisschop van Mabbugh, die ook opdracht gaf tot een revisie van het Peshitta Nieuwe Testament. De latere tekst is de volledige vertaling door Paulus van Tella van de herziene Septuagint kolom in de vergelijkende uitgave, bekend als de Hexapla, die in het begin van de derde eeuw werd verzorgd door de grote geleerde Origenes. Vanwege deze ontstaansgeschiedenis, is deze vertaling door westerse geleerden 'Syrohexapla' genoemd, terwijl zij onder Syrische schrijvers eenvoudigweg 'De Zeventig' heet (verwijzend naar haar oorsprong: de Griekse Septuagint).

De derde van de latere vertalingen is niet zozeer een volledige nieuwe vertaling, maar veeleer een revisie van de Peshitta op basis van enkele Griekse handschriften van de Septuagint, door Jacobus van Edessa, op het eind van zijn leven. De herziening van Jacobus

Tabel 17: de plaats van het Syrisch tussen de vroege vertalingen van de Bijbel			
	Uit het Hebreeuwse Oude Testament	Uit het Griekse Oude Testament	Uit het Nieuwe Testament (Grieks)
3 ^e eeuw v. C.	Grieks (Septuagint, LXX)		
1 ^e eeuw v. C.	Herzienen van de Septuagint		
2 ^e eeuw v. C.	(Theodotion, Aquila, Symmachus)		
2 ^e eeuw v. C.	PESHITTA	Oud-Latijn	Oud-Latijn
2 ^e /3 ^e eeuw v. C.			OUD-SYRISCH
2 ^e eeuw v. C. – ± 8 ^e eeuw v. C.	Joodse Targumim		
3 ^e eeuw	Origenes' 'hexaplarische' herziening van de LXX		
3 ^e /4 ^e eeuw v. C.		Koptisch	Koptisch
± 400	Vulgaat (Latijn)		Vulgaat
± 4 ^e /5 ^e eeuw			PESHITTA
		Ethiopisch	Ethiopisch
			Gotisch
5 ^e eeuw v. C.		Armeens	Armeens
5 ^e /6 ^e eeuw v. C.		Georgisch	Georgisch
		Christelijk-Palestijns	Christelijk-Palestijns
		Aramees	Aramees
6 ^e eeuw v. C.		PHILOXENISCH (Jesaja)	PHILOXENISCH (verloren)
			ANONIEM, Kleinere Katholieke Brieven, en Openbaring
± 615		SYROHEXAPLA ('Zeventig')	HARKLEÏSCH
± 700		JACOBUS VAN EDESSA's Herziening (een keuze uit de boeken)	

betrof echter enkel een paar boeken van het Oude Testament. Veel later, waarschijnlijk in de 17^e eeuw, werden er in India Syrische vertalingen van bepaalde boeken van de Latijnse Vulgaat geproduceerd. Dit moet ongetwijfeld zijn gebeurd op initiatief van Europese missionarissen die zo hun bedenkingen hadden ten aanzien van de Syrische teksten die traditioneel door de Christenen van de Syrische Kerk in Zuid-India werden gebruikt. In het Midden-Oosten werden andere boeken van het Vulgaat Oude testament in het Syrisch vertaald, al gebeurde dat niet altijd vanuit de brontekst; zo vertaalde in 1818 de priester Petros Asmar van Tel Kephe 1-3 Makkabeeën in het Syrisch vanuit een Arabische versie – die zelf wel uit de Vulgaat omgezet was. Veel recenter nog, tegen het einde van de negentiende eeuw, maakte Joseph David een revisie van de Peshitta Psalter en publiceerde die in 1877 in Mosul (hij werd later aangesteld tot de Syrisch-Katholieke aartsbisschop van Damascus). Deze herziening, die verderop in dit boek beschreven wordt (onder het Psalter), bracht de Peshitta hier en daar dichterbij het Hebreeuws.

Het Nieuwe Testament

De vroegste vertaling in het Syrisch van het Nieuwe Testament lijkt een collatie van de vier Evangelieën geweest te zijn, onder de naam Diatessaron, die kort na het midden van de tweede eeuw is opgesteld door Tatianus. Dit was de Evangelietekst die door Efreem in de vierde eeuw van commentaar werd voorzien; later werd de tekst echter niet meer gebruikt en raakte zij in vergetelheid. De vroegst bewaard gebleven tekst in het Syrisch, bekend als *De Oude Syrische* is wellicht aan het begin van de derde eeuw vertaald; zij is bewaard gebleven in twee zeer vroege manuscripten, beide uit de vijfde eeuw. In de loop van de vierde eeuw lijkt *De Oude Syrische* hier en daar herzien te zijn, en één van deze revisies raakte overal verspreid, en werd daarop de officiële vertaling voor alle Syrische Kerken, bekend onder de naam Peshitta. De Peshitta bevat ook de Handelingen van de Apostelen, de Brieven van Paulus en de drie belangrijkste Katholieke Brieven: Jacobus, 1 Petrus en 1 Johannes; kennelijk was de Nieuwtestamentische Canon van de vroege Syrische Kerken tot deze boeken beperkt, en pas in de zesde eeuw werden de andere Katholieke Brieven, 2 Petrus, 2-3 Johannes en Judas, en De Openbaring voor het eerst in het Syrisch vertaald. Mogelijk in verband met deze vertalingen werd er door Philoxenos opdracht gegeven tot een revisie van de Peshitta, om deze dichterbij de Griekse tekst te brengen; de taak werd uitgevoerd door de chorepiskopos Polycarpus, die het werk in 507-508 voltooide. Deze 'Philoxenische' revisie is jammer genoeg verloren gegaan en is enkel indirect bekend, via een verdere revisie uit ongeveer 615 door Thomas van Harkel, onder de naam De Harkleïsche.

Waarom is de Syrische Bijbel belangrijk?

Juist zoals hele generaties Engelse schrijvers zijn opgevoed met de taal van de King James Version, zo zijn alle generaties Syrische schrijvers grootgebracht met de Peshitta Bijbel, en dit heeft een grote invloed gehad op hun taal en hun stijl. Vooral de Syrische poëzie zit vol met verwijzingen naar de Syrische Bijbel, en zeker niet alleen de liturgische poëzie. Dat betekent, dat ieder die belangrijke dichters als St. Efreem ten volle wil genieten, evenzeer vertrouwd moet zijn met de Syrische Bijbel als Efreem dat verlangde van zijn lezers en toehoorders.

De Syrische Bijbel is van essentieel belang geweest bij het vormgeven van taal en terminologie van liturgische teksten en monastieke geschriften. Een aantal vaak gebruikte standaardtermen zijn afgeleid van de woordkeus die zo typisch is voor de Syrische Bijbel. Enkel in de Syrische Bijbel vindt men verwoordingen zoals 'Zuiver Gebed' (1 Kronieken 16:42), 'Nieuwe Wereld, Nieuw Tijdperk' (Mattheüs 18:28, met in de Griekse vertaling 'Hergeboorte') of 'Nieuw Leven' (Romeinen 6:4, in het Grieks weergegeven met 'nieuwheid van leven').

Ook voor wie de Bijbel in het algemeen bestudeert, zijn deze Syrische vertalingen vooral interessant om drie redenen.

Allereerst is de Syrische versie de enige vroege versie van de Evangelieën in een Semitische taal. Ook al zijn de Evangelieën in het Grieks geschreven, toch bevatten zij materiaal dat aanvankelijk in een mondelinge traditie verteld zal zijn geweest in het Palestijns-Aramees. Het vertaalproces van de Griekse Evangelieën naar het Syrisch, een ander Aramees dialect, kan af en toe verhelderend werken voor termen die oorspronkelijk ook Aramees waren geweest. Zo heeft Mattheüs in het Onze Vader: 'Vergeef ons onze schulden', terwijl Lukas zegt: 'vergeef ons onze zonden'. De Syrische versies van Mattheüs 6:12 geven alle *hawbayn*, letterlijk 'onze schulden', maar met ook de betekenis 'fouten, zonden'. De overeenkomstige Palestijns-Arameese vorm van dit woord was ongetwijfeld de term die door Jezus gebruikt werd (zie Deel II, hoofdstuk 2). Ook al zijn de Syrische Evangelieën enkel vertaald uit het Grieks, toch zullen ze een woordspeling hebben laten terugkeren die waarschijnlijk aanwezig was in de onderliggende Palestijns-Arameese vorm van de uitdrukking. In Mattheüs 10:30 (en de parallel in Lukas 12:7) is er in het Grieks helemaal geen woordspeling voor de uitdrukking 'alle haren op uw hoofd zijn geteld', maar in de Syrische vertaling komt de alliteratie weer terug, en vinden we het woord *mene* ('haren') naast *manyon* ('zijn geteld').

Daarnaast is er een buitengewoon groot aantal zeer vroege, en goed bewaarde, handschriften van verschillende delen van de Syrische Bijbel. Het Syrisch springt er echt uit als het gaat om

het oudste Bijbelhandschrift van welke taal dan ook: dat is geschreven rond 459/460; daarnaast zijn er een betrekkelijk groot aantal Syrische Bijbelhandschriften uit de zesde eeuw. Dit in tegenstelling tot de andere vroege vertalingen, zoals de Joods-Aramese Targumim, of de Ethiopische versie, waarbij alle nog bestaande handschriften van een veel latere datum zijn.

Ten slotte zijn de verschillende Syrische vertalingen vaak zeer interessant ten aanzien van de vroege geschiedenis van de Bijbeltekst. Als het gaat om het Oude Testament, is de Syrische vertaling één van de vroegste getuigen voor een tekst in gestandaardiseerd Hebreeuws in middeleeuwse Hebreeuwse handschriften. Zoals we later zullen zien, betreffen twee andere belangrijke voorbeelden van dit aspect ook het Nieuwe Testament.

De Oorsprong van het Peshitta Oude Testament

Middeleeuwse Syrologen hadden nogal wat verschillende ideeën over de oorsprong van de standaard versie van het Syrische Oude Testament, dat in ieder geval vanaf de negende eeuw bekend stond onder de naam 'Peshitta/Peshito'. Sommigen dachten, optimistisch, dat het dateerde uit de tijd van Salomon (naar verluidt op verzoek van koning Hiram van Tyrus); anderen plaatsten het enkele eeuwen later, en schreven het toe aan priester Asa, of Aysa, die (na de Assyrische verovering van het Noordelijk Rijk in 721) door de koning van Assyrië naar Samaria was gestuurd; een veel betere schatting ten aanzien van de chronologie was de wijdverbreide opvatting dat het werk gemaakt was ten tijde van koning Abgar en de apostel Addai.

Moderne geleerden zijn het er geheel over eens, dat het een vertaling uit het Hebreeuws is, en niet uit het Grieks; anderzijds kunnen zij, met het voordeel van zoveel meer bewijsmiddelen, veel nauwkeuriger zijn ten aanzien van de datering; iedereen is het er wel over eens, dat de meeste boeken van het Oude Testament in de loop van de tweede eeuw n.C. in het Syrisch zijn vertaald. Uit verschillende vertaalstijlen en uiteenlopende woordkeuzes is het wel zeker dat er (zoals ook in het geval van de Griekse Septuagint) verschillende vertalers aan gewerkt hebben. Omdat de vertaling plaatsvond uit het Hebreeuws, en niet uit het Grieks, zullen zeker de vroegste vertalers Joden zijn geweest; later wellicht ook Christenen met een Joodse achtergrond, voor wie het Hebreeuws niet onbekend was.

Het is inderdaad mogelijk een aantal onderscheiden kenmerken aan te wijzen in het Syrische Oude Testament die wijzen op kennis van Joodse exegetische tradities. Eén daarvan die in het oog springt, is de naam van de berg waar volgens zeggen de Ark van Noach aan het eind

van de Zondvloed (Genesis 8:4) op rustte. In de Hebreeuwse en Griekse tekst is dat Ararat (in Oost-Turkije), maar in het Peshitta Oude Testament en in de Joods-Aramese vertalingen (Targumim) is dat Qardu, verder naar het zuiden, in het Noordwesten van Irak. Deze traditie is al bekend bij de Joodse historicus Josephus die in de eerste eeuw n.C. schreef. De Syrische vertaling van het boek De Kronieken is bijzonder rijk aan idioom dat ons doet denken aan de Joods-Aramese traditie (ook al heeft zij geen verbanden met de bewaard gebleven Targum van de Kronieken). Men komt er bijvoorbeeld verschillende verwijzingen in tegen naar de Shekhina, de aparte term die gebruikt wordt voor de goddelijke aanwezigheid van God; maar nog opvallender is het feit, dat de Peshitta (1 Kronieken 29:19) de vroegst bekende vindplaats heeft van één van de bekendste Joodse liturgische gebeden, de kaddish. De Peshitta-vorm ervan staat aan het eind van het gebed van David tot God voor Salomon:

‘O Heer mijn God, geef Salomon mijn zoon een volmaakt hart, zodat hij zich houden kan aan Uw opdrachten, tien geboden en verbond, ...zodat Uw grote naam geheiligd en geprezen mag worden in de wereld die U geschapen heeft voor hen die U vrezen’.

Het Peshitta Nieuwe Testament

Het Peshitta Nieuwe Testament, dat de geautoriseerde versie is van alle Syrische Kerken, heeft ook een aantal onderscheiden kenmerken: er is al gemeld, dat de kleinere Christelijke Brieven en de Openbaring ontbreken; de Peshitta komt ook met een andere volgorde in de boeken: de Brieven van Jacobus, 1 Petrus en 1 Johannes komen tussen de Handelingen en de Brieven van Paulus, en niet erna. Af en toe bevat zij een andere vorm van een plaatsnaam, die mogelijk een weergave is van een vroege uitspraaktraditie; zo vindt de bruiloft waarbij Jezus is uitgenodigd (Johannes 3) niet plaats in Kana maar in Qatna (dat nog niet met zekerheid is geïdentificeerd). De Peshitta is eigenlijk een revisie van een eerdere versie (waarvan enkel de Evangelieën bewaard zijn gebleven), en zij onderging later zelf tot twee keer toe een revisie. Men zou zich op het eerste gezicht kunnen afvragen, waarom het nodig was om verschillende Syrische vertalingen van het Nieuwe Testament te hebben, allemaal ontstaan binnen driehonderd jaar. Daar zijn in feite drie redenen voor: ten eerste vond men de herziening van de eerdere vertalingen nodig omdat de vertaalstijl in de loop der jaren anders werd; daarnaast waren de vroegste vertalingen gemaakt vanuit een Griekse tekst die op een aantal kleinere punten afweek van degene die na de vijfde eeuw langzaam tot standaardtekst werd.

Waarom Bijbelvertalingen herzien?

In de geschiedenis van Bijbelvertalingen kan men twee zeer verschillende houdingen waarnemen ten aanzien van de rol van de vertaler: op zekere momenten wordt die vertaling als ideaal beschouwd, waarin de originele tekst tot de lezer gebracht wordt, hetgeen resulteert in een betrekkelijk vrije vertaling; op andere momenten vindt men het belangrijker om de lezer tot het origineel te brengen, met als resultaat dat de vertalingen veel letterlijker zijn. De eerstgenoemde kan men omschrijven als lezersgeoriënteerd, of lezersvriendelijk, terwijl de tweede vorm in feite veel meer tekstgeoriënteerd is. Moderne vertalingen van de Bijbel zijn bijna alle gericht op de lezer; dat betekent vaak dat ze een zeker element van interpretatie van het Griekse origineel in zich hebben om de betekenis van het origineel beter tot haar recht te doen komen. Ook de vertalers van de Oude Syrische Evangeliën wilden het oorspronkelijk tot hun lezers brengen, en een manier om dat te doen was Oudtestamentische tekstdelen in de Griekse Evangeliën aan te passen aan de bewoordingen van het, bij hun lezers bekende, Syrische Oude Testament. In sommige gevallen betekende dit, dat de bewoordingen van een Oudtestamentische frase in de Oude Syrische Evangeliën aanzienlijk verschilden van de tekst uit het Griekse origineel.

Een bekend voorbeeld daarvan kan men vinden in Lukas 3:6, aan het eind van de aanhaling uit Jesaja 40:3-5: "De stem van de roepende in de woestijn...". Het laatste deel van deze aanhaling klinkt in de Griekse tekst van het Evangelie van Lukas 'en al het vlees zal de verlossing van God zien', maar in één van de Oude Syrische handschriften treffen we heel iets anders aan: 'en de glorie van de Heer zal geopenbaard worden, en alle vlees zal het samen zien, want de mond van de Heer heeft gesproken' - hetgeen precies de bewoordingen zijn uit het Peshitta Oude Testament, Jesaja 40:5; en de vertaling lijkt daar ook veel dichter bij de Hebreeuwse tekst, anders dan de nogal vrije Griekse vertaling van de Septuagint die door Lukas gevolgd wordt.

Eén van de gevolgen van het feit dat het christendom binnen het Romeinse Rijk eerst een erkende godsdienst werd (onder Constantijn de Grote, 306-337) en later de staatsgodsdienst (onder Theodosius I, 379-395), was dat het Grieks, de taal van het bestuur, een steeds meer vooraanstaande plaats ging innemen, ten koste van het Syrisch. Als gevolg daarvan veranderde de rol van de vertalers van het Grieks naar het Syrisch: in plaats van dat zij een min of meer vrije vertaalstijl toepasten die eropuit was lezersvriendelijk te zijn, stelden de vertalers zich ten doel de Griekse tekst van het origineel zo getrouw mogelijk weer te geven. Deze nieuwe denkwijze leidde ertoe, dat er her en der revisies gemaakt werden van de originele Syrische Evangeliën om ze meer in overeenstemming met de Griekse tekst te

brengen. Sporen van dergelijke revisies kan men al zien in de twee bewaard gebleven handschriften van de Oude Syrische Evangeliën; maar toch zou het een andere revisie, gemaakt rond 400 n.C. en vandaag de dag bekend als de Peshitta, die de officiële Evangelietekst van alle Syrische Kerken zou gaan worden.

Door de theologische controversen van de vijfde eeuw, die leidden tot het uiteenvallen in drie stromingen van de Syrische traditie (zie Hoofdstuk 2), ontstond er een grotere behoefte naar een precieze vertaling, vooral van die passages waar de controversen zich op toespitsten. Deze nieuwe gevoeligheid wordt fraai vormgegeven door de grote Syrisch-Orthodoxe theoloog, Philoxenos, uit het begin van de zesde eeuw. Hij stelt dat men, als men de waarheid vertalen wil, niet zijn best moet doen om de vertaling lezersvriendelijk te maken, door het gebruik van idiomatisch correct Syrisch; het is eerder nodig om een afspiegeling te geven van de exacte terminologie van het oorspronkelijke Grieks,

‘want wat in de Heilige Schrift staat is niet het kind van menselijk denken, dat vervolgens verbetering of bijsturing nodig heeft door middel van de menselijke geest. ‘Daarom’, zo vervolgt hij ‘hebben we de Heilige Schrift opnieuw uit het Grieks naar het Syrisch vertaald’.

Philoxenos verwijst hier naar de revisie van het Peshitta Nieuwe Testament door zijn chorepiskopos Polycarpus, die in 508 klaar was. Zoals reeds hierboven opgemerkt, is het werk van Polycarpus in zijn oorspronkelijke vorm niet bewaard gebleven; maar het vormde de basis voor een veel letterlijke revisie die een eeuw later werd ondernomen door Thomas van Harkel. In de loop van deze eeuw waren er opmerkelijke vorderingen gemaakt ten aanzien van de vertaaltechniek, die alle ten doel hadden zoveel details als mogelijk van het Griekse origineel in de vertaling terug te laten komen. Tegenwoordig vindt men letterlijke vertalingen vaak stuntelig en beschouwt men ze als het werk van vertalers zonder ervaring. Dat was zeker niet het geval met Thomas en de andere vertalers van zijn tijd, want hun methode om een zeer letterlijke (en dus tekstgerichte) vertalingen te produceren was uitzonderlijk verfijnd en zeer doordacht. Een goed voorbeeld van hun benadering is te zien in de manier waarop zij de begroeting van de Engel aan Maria hebben vertaald (Lukas 1:28). Het Grieks heeft het normale Griekse woord voor begroeting, *chaire*, traditioneel in het Engels vertaald als ‘Hail’, tegenwoordig vaak ook ‘Greetings’; in *De Oude Syrische* en *De Peshitta* wordt dit weergegeven door het Syrische taaleigen *shlom lekh*, dat letterlijk ‘vrede zij met u’ betekent, maar dat door de zevende-eeuwse vertaalschool als incorrect werd beschouwd; dus werd de frase veranderd in *hdoy*, ‘Verheug u’, dat een letterlijke vertaling is van het Griekse woord *chaire*.

De Syrische vertalers van het eind van de zesde eeuw stonden zeker niet alleen in hun actieve bevordering van een letterlijke vertaling. Het idee dat een Bijbelvertaling letterlijk moet zijn, gaat terug tot Hieronymos, de vertaler van de Latijnse Vulgaat, die globaal in dezelfde tijd werkte als de herziening van de Peshitta versie van het Nieuwe Testament. Het ideaal van Hieronymos voor een Bijbelvertaling werd langzamerhand toegepast op bijna alle vertalingen in de Late Oudheid en in de Middeleeuwen; het werd toegepast op vertalingen uit het Grieks naar het Latijn, het Armeens en het Georgisch, en ook op vertalingen naar het Syrisch. Deze gewoonte, die terugging op de Hellenistische en Romeinse voorkeur voor lezersgerichte vertalingen, werd pas in de zestiende eeuw gewijzigd, met de uitvinding van de boekdrukkunst en de reformatie.

Een zich ontwikkelende Bijbeltekst

Eerder werd nog een reden aangegeven waarom revisies van de Syrische Bijbeltekst nodig waren, namelijk, omdat de Griekse brontekst die in de vijfde eeuw beschikbaar was op een aantal kleinere punten anders was dan de primitievere Griekse tekst die voor de *Oude Syrische* Evangelien was gebruikt. Hoewel dit feit veel verschillen verklaard tussen de *Oude Syrische* en de *Peshitta* Evangelien, was het waarschijnlijk toch niet de hoofdmotivatie voor de revisie: de vertalers van de 'revisie' zullen de verschillen veel eerder beschouwd hebben als vrijheden die de vroegere vertalers zich ten aanzien van de Griekse tekst hadden veroorloofd, dan dat er een andere Griekse tekst aan ten grondslag lag. Maar voor de moderne geleerde is dit aspect uiterst interessant, want de Griekse brontekst van de *Oude Syrische* Evangelien bevat een aantal zeer oude lezingen, waarvan er enkele in de Griekse handschrifttraditie volledig verdwenen zijn. Een opmerkelijk voorbeeld hiervan vinden we in Mattheüs 27: 16-17, waar Pilatus aanbiedt om een gevangene vrij te laten, en hij de menigte de keus laat tussen Barabbas en Jezus. De overgrote meerderheid van de Griekse handschriften en de vroege vertalingen hebben de volgende tekst:

Men had toen een beruchte gevangene, Barabbas genaamd. Dus, toen ze allemaal bij elkaar waren, sprak Pilatus tot hen: 'Wie wilt u dat ik voor u vrijlaat, Barabbas of Jezus die men Christus noemt?'

In plaats van 'Barabbas', heeft *De Oude Syrische* 'Jezus Bar Aba', zodat de menigte de keuze krijgt tussen twee mannen die allebei Jezus heten. Het is zeer waarschijnlijk dat *De Oude Syrische* (samen met een zeer klein aantal Griekse handschriften) hier de oorspronkelijke lezing heeft bewaard: deze werd vervolgens uit de tekst weggelaten uit eerbied voor de

naam Jezus, wat resulteerde in de tekst van alle andere Griekse handschriften en vroege vertalingen. Het feit dat zowel Jezus als Aba allebei gewone namen waren in het Palestina van de eerste eeuw bevestigt deze interpretatie van het bewijsmateriaal; dus is het niet verwonderlijk dat enkele gezaghebbende moderne Engelse vertalingen van de Bijbel de lezing van *De Oude Syrische* hebben overgenomen. In feite is er nu een tweevoudige dubbelzinnigheid, want 'Jezus Bar Aba' zou men kunnen lezen als 'Jezus, de zoon van de Vader' naast 'Jezus, de zoon van Aba'.

Achter de gedrukte Syrische Bijbel

Vandaag de dag vinden wij het heel gewoon de hele Bijbel in één band te kunnen kopen, en dan nog wel in een handzaam formaat en makkelijk in de hand liggend. We vergeten maar al te gauw dat dit een betrekkelijk moderne luxe is, die mogelijk is gemaakt door de uitvinding van de boekdrukkunst. Daarvóór werd de hele Bijbel doorgegeven in een aantal aparte, met de hand geschreven delen, die ieder voor zich een bepaalde groep Bijbelboeken bevatte (zoals de Evangelien), al kwamen er ook soms delen voor met slechts één boek. Heel zelden werd er een volledige Bijbel gemaakt (genaamd een 'Pandect'), maar dat was dan een zeer kostbare onderneming en het resultaat was vaak een gigantische en onhandelbare foliant. Zelfs als het Oude en het Nieuwe Testament ieder op zich tot een deel was gebonden, zou het Oude Testament vanwege zijn grootte nog lastig hanteerbaar zijn, zoals we zien bij de enkele Pandecten van het Oude testament die bewaard zijn gebleven.

Welke boeken behoren tot de canon?

Deze praktische overwegingen die leidden tot het opsplitsen van de Bijbelboeken in kleinere eenheden hadden enkele belangrijke consequenties. Vooral ten aanzien van het Oude Testament, want het betekende dat er geen duidelijkheid bestond over welke boeken het bevatte en in welke volgorde. Natuurlijk stonden er alle boeken in die ook in de Hebreeuwse Bijbel meestal voorkomen, maar er zijn bepaalde andere boeken die er meestal in opgenomen worden, en weer andere die men maar zo af en toe ziet in handschriften die men toch wel beschouwd als Bijbelse bronnen. Deze situatie betreft voornamelijk de boeken die in de rooms-katholieke traditie aangeduid worden als 'deuterocanonisch' en in de Reformatietraditie de 'apocrief'. In feite deelt de Syrische handschriftraditie dit gemis aan een vaste Oudtestamentische canon met de Griekse handschriften van de Septuagint.

Als men de inhoud vergelijkt van de vier grote Oude Testament Pandecten die bewaard zijn gebleven in handschriften ouder dan de dertiende eeuw, ziet men onmiddellijk de

verschillende keuzes die gemaakt zijn. Zo bevatten de beroemde zesde- of zevende-eeuwse handschriften in de Ambrosiaanse Bibliotheek van Milaan de volgende boeken: De Wijsheid van Salomon, De Brieven van Jeremia en van Baruch, Baruch, Bel en de Draak, Suzanna, Judith, Bar Sira (Ecclesiasticus), De Apocalyps van Ezra (IV Ezra), en 1-4 Makkabeeën. De keuze in de geïllustreerde Pandect uit de zevende of achtste eeuw in de Bibliothèque National te Parijs overlapt maar gedeeltelijk: De Wijsheid van Salomon, Het gebed van Manasseh, De Brief van Baruch, Baruch, De Brief van Jeremia, Suzanna, Bel en de Draak, Judith, Bar Sira, en 1-3 Makkabeeën. De geïllustreerde Pandect (waar soms naar wordt verwezen als 'de Buchanan Bijbel') in de University Library van Cambridge, uit de twaalfde eeuw, heeft weer een grotere keuze: De Wijsheid van Salomon, De Brief van Baruch, Baruch, De Brief van Jeremia, Bel en de Draak, Suzanna, 1-4 Makkabeeën, III Ezra en Tobit.

Milaan	Parijs	Florence	Cambridge
Pentateuch	Pentateuch	Pentateuch	Pentateuch
Job	Job	Job	Job
Jozua	Jozua	Jozua	Jozua
Rechters	Rechters	1-2 Samuel	Rechters
1-2 Samuel	Ruth	1-2 Koningen	1-2 Samuel
Psalmen	1-2 Samuel	1-2 Kronieken	Psalmen
1-2 Koningen	1-2 Koningen	Psalmen	1-2 Koningen
Spreuken	1-2 Kronieken	Odes	1-2 Kronieken
Wijsheid	Spreuken	Pr. Manasseh	Spreuken
Qohelet	Qohelet	Jesaja	Qohelet
Hooglied	Hooglied	Jeremia	Hooglied
Jesaja	Wijsheid	Lamentaties	Wijsheid
Jeremia	Pr. Manasseh	Ezechiël	Jesaja
Lamentaties	Jesaja	XII Profeten	Jeremia
Brief Jeremia	Jeremia	Daniel	Lamentaties
Brief Baruch	Lamentaties	Bel	Brief Baruch
Baruch	Brief Baruch	Ruth	Baruch
Ezechiël	Baruch	Suzanna	Brief Jeremia
XII Profeten	Brief Jeremia	Esther	Ezechiël
Daniel	Ezechiël	Judith	XII Profeten
Bel	XII Profeten	Ezra	Daniel
Ruth	Suzanna	Nehemia	Bel
Suzanna	Daniel		Ruth
Esther	Bel		Suzanna
Judith	Psalmen		Esther
Bar Sira	Odes		Judith
1-2 Kronieken	Esther		Ezra + Nehemia
Apocrief Baruch	Judith		Bar Sira
IV Ezra	Ezra + Nehemia		1-4 Makkabeeën
Ezra	Bar Sira		3 Ezra
Nehemia	1-3 Makkabeeën		Tobit
1-4 Makkabeeën			

Het is interessant de inhoud van deze handschriften te vergelijken met de twee gedrukte Bijbels die ook de zogenaamde 'Apocrypha' hebben opgenomen, namelijk de Mosul uitgave van 1887-91 en de uitgave van de United Bibles Societies uit 1979. In de eerstgenoemde staan de volgende boeken: (in deel I) Tobit, Judith, Esther 10:4-16:24; (in deel II) De Wijsheid, Bar Sira, De Brief van Jeremia, 1-2 Baruch, Suzanne, Bel en 1-2 Makkabeeën

Het Oude Testament nam de uitgave van de Syrische Bijbel door de United Bibles Societies eenvoudigweg over van de uitgave van Samuel Lee (1823), maar omdat de uitgave van Lee de Apocrypha opzettelijk weglief, werd deze tekst als een aparte bijlage toegevoegd als 'Apocrypha' (in de reproductie van het handschrift van Yuhanon Sevan). De toegevoegde boeken zijn precies dezelfde als die in de Mosul-uitgave (die duidelijk diende als bron), zij het in een andere volgorde.

Al deze boeken zijn uit het Grieks vertaald, met uitzondering van Bar Sira, dat direct uit het Hebreeuws werd vertaald, voordat het origineel verloren ging (pas in de twintigste eeuw heeft men het merendeel van het Hebreeuwse origineel teruggevonden, in de Geniza - de opslagruimte - in de middeleeuwse synagoge in Cairo, of in de woestijn van Judea).

De gewoonte om het Oude Testament in verschillende boeken te kopiëren heeft nog een belangrijk gevolg: er is geen vaste volgorde van de boeken. Ook dit is eenvoudig vast te stellen, als men ziet hoe de boeken zijn gerangschikt in de vier grote Pandecten.

Eén ding dat in deze lijsten onmiddellijk opvalt, is de positie van Job direct na de Pentateuch. Dit volgt de oude traditie, dat Job geïdentificeerd wordt met Jobab die wordt vermeldt in Genesis 10: 29. Daardoor werd Job in de tijd van de patriarchen geplaatst, en dus kwam het boek Job tussen de Pentateuch en de boeken van Jozua en Richters. Zeer waarschijnlijk was deze traditie ook bekend bij de gemeenschap die de Dode Zee Boekrollen vervaardigde, want alleen de Pentateuch en het boek Job werden ooit in het oude Hebreeuwse schrift gekopieerd, en niet in het huidige Hebreeuwse schrift (overgenomen van het Aramees) waarin alle andere Dode Zee Boekrollen zijn geschreven.

Chronologische overwegingen van deze aard verklaren opvallende kenmerken van het handschrift van Milaan: de Psalmen, toegeschreven aan David, zijn dientengevolge tussen Samuel en Koningen geplaatst. Deze volgorde vindt men ook nog in het Cambridge manuscript. Zo zijn ook de boeken die traditioneel toegeschreven worden aan Salomon achter Koningen geplaatst.

Het handschrift van Milaan weerspiegelt de volgorde van de Hebreeuwse Bijbel waar het De Kronieken scheidt van Koningen; in de andere handschriften volgt Kronieken op Koningen, zoals het ook is in moderne vertalingen van het Oude Testament.

Nog een interessant aspect betreft de volgorde van Ruth, Suzanna, Esther en Judith in drie van deze handschriften. Deze groep boeken werd vaak apart gekopieerd, onder een collectieve titel 'Het Boek van de Vrouwen'.

Vanaf de negende eeuw ontstond er in de Oost-Syrische traditie nog een, uitgebreidere, verzameling van deze boeken; deze kreeg de titel *Beth Mawthbe*, of 'Sessies', en bestaat uit: Jozua, Rechters, Samuel, Koningen, Spreuken, Qohelet, Ruth, Hooglied, Bar Sira en Job. Het is niet duidelijk welke gedachte er achter deze combinatie van boeken ligt, of waarom ze deze specifieke naam kregen.

In het Nieuwe Testament is er veel minder ruimte voor een andere ordening van de boeken. Het Curetonisch handschrift van de Oude Syrische Evangelien heeft als enige de volgorde Mattheüs, Markus, Johannes, Lukas. Een kenmerk dat men vaak in Peshitta handschriften tegenkomt en dat anders is dan de volgorde van de boeken zoals we die tegenwoordig gewend zijn, is dat de voornaamste Katholieke Brieven (Jacobus, 1 Petrus, 1 Johannes) zich bevinden direct na de Handelingen en vóór de Brieven van Paulus. De uitgave van de British and Foreign Bible Society handhaaft de Peshitta volgorde, maar andere edities veranderen de volgorde helemaal en geven in plaats daarvan de standaardvolgorde.

Hoe is de Bijbeltekst verdeeld?

Voor de opkomst van de gedrukte Syrische Bijbels, had de lezer niet het voordeel om de tekst verdeeld te zien in hoofdstukken en verzen. De verdeling in hoofdstukken waar wij vandaag de dag zo mee vertrouwd zijn, gaat terug tot aartsbisschop Stephen Langton in het begin van de dertiende eeuw, en de verdeling in verzen kwam pas in de zestiende eeuw tot stand. Dat betekent overigens niet, dat er vóór die tijd in Syrische Bijbelhandschriften geen genummerde verdelingen waren. Anders dan de situatie in Griekse Bijbelmanuscripten, waren er veel verschillende nummeringen en indelingen in hoofdstukken; in Syrische manuscripten van na de zevende eeuw bevinden zich opmerkelijke uniforme nummeringsystemen. Deze verdelingen in hoofdstukken (in het Syrisch *shohe*) zijn voor het merendeel anders dan die in moderne gedrukte Bijbels. De twee vroegste voorbeelden van deze nummering zijn de twee Oost-Syrische Evangeliehandschriften (uit 600 en 615), en dit wijst erop dat het een idee was van de beroemde School van Nisibis, bekend om haar Bijbelstudies. Binnen korte tijd vindt men het daarna overal, toegepast in zowel het Nieuwe als het Oude Testament (waarvoor het vroegste handschrift dat het systeem gebruikt dateert uit de achtste eeuw).

Ieder Evangelie in het Nieuwe Testament heeft zijn eigen nummers; daarentegen hebben Handelingen en de Katholieke Brieven, en de Brieven van Paulus voor elk een doorlopende nummering. Zoals uit Tabel 18 blijkt, zijn de Bijbelboeken in iets grotere blokken tekst opgedeeld dan de hoofdstukverdeling van de gedrukte Bijbels.

Tabel 18: aantal tekstverdelingen in het Syrische NT handschrift					
Mattheüs	Markus	Lukas	Johannes	Hand. + Brieven	Brieven van Paulus
22	13	23	20	30	55

De getallen die in dit systeem de verdeling van de tekst aangeven vindt men nog steeds in de marge van de standaarduitgave van het Peshitta Nieuwe Testament van de British and Foreign Bible Society. Een latere verfijning van het systeem voegde een tweede, cumulatieve set getallen toe die alle boeken van het Peshitta Nieuwe Testament omvatte, of groepen boeken in het Oude Testament.

In het geval van de Evangelieën, waar vier verschillende verslagen gegeven worden van min of meer dezelfde gebeurtenissen, was er in de vierde eeuw door Ammonius van Alexandrië een ingenieus systeem van kruisverwijzing bedacht. De tekst van ieder Evangelie is opgedeeld in eenheden die doorlopend genummerd zijn, en onder ieder nummer (of 'canon', zoals er naar werd verwezen) staat een tweede nummer, lopend van 1 tot 10; dit tweede nummer gaf aan welke van tien tabellen (gekend als 'canonnummers') in twee of meer Evangelieën (iedere canontabel gaf een andere combinatie van Evangelieën aan).

Een brief met uitleg over hoe het systeem werkte, was geschreven door Eusebius van Caesarea (die het bekendst is als de eerste kerkhistoricus), gericht aan een zekere Carpianus, en deze brief werd, misschien al in de vijfde eeuw, in het Syrisch vertaald. Tegelijk werd het systeem ingevoerd bij de Syrische Evangeliehandschriften, maar in een verbeterde vorm. Degene die het voor het Syrisch aanpaste, bracht twee belangrijke verbeteringen aan. Allereerst vormde hij het om tot een meer verfijnd systeem door kleinere teksteenheden te nemen, en dus ook het aantal 'canons' per Evangelie te vergroten (zo was Mattheüs in het Grieks 355 canons lang, maar in het Syrisch 426). De tweede verbetering betrof een voorziening die bestond uit een miniatuurregister onder aan iedere pagina van de Evangelietekst. Deze gaf dan het verband aan tussen de onderhavige Evangelie canongetallen en hun tegenhangers in welke parallelle passage dan ook in andere Evangelieën. Deze handige 'voetharmonieën', zoals ze vaak genoemd worden, treft men al

aan in de zeer vroege Peshitta Evangeliehandschriften uit de zesde eeuw en pas veel later in Griekse handschriften.

Kopiisten van Evangeliehandschriften met dit soort 'Ammonische' getallen vermeldden de tien canontabellen, fraai versierd, vaak aan het begin van het boek, en men treft veel prachtige voorbeelden aan in Syrische Evangeliehandschriften – met als één van de vroegste die in de geïllustreerde 'Rabulla Evangelien' uit 586.

Wat gebeurt er in Harkleïsche Evangeliehandschriften? Omdat het doel van de revisies was de Syrische tekst dichter bij de Griekse tekst te brengen, zou men verwachten dat de Harkleïsche versie de Griekse manier van canonnummering zou overnemen; maar omdat de Syrische nummering een veel grotere precisie met zich mee bracht, zou men anderszins eerder verwachten dat het gehandhaafd werd. Een studie van de manier waarop het in Harkleïsche handschriften die canonnummers hadden ging toont aan, dat het ontstane dilemma niet geheel werd opgelost, want sommige Harkleïsche handschriften houden het fijnere Syrische systeem, terwijl andere (wellicht de meerderheid) met de Griekse wijze van nummeren komen. Misschien was het Thomas van Harkel zelf, die zijn revisie van het Griekse nummeringsysteem voorzag, en kwam er later iemand die zich bewust was van de betere kwaliteit van het Syrische systeem en de Syrische nummering aanbracht.

Twee voorbeelden moeten hier duidelijk maken hoe het systeem werkt, en in hoeverre het Syrische systeem verschilt van het Griekse.

Het doopsel van Christus wordt in alle vier Evangelien verteld, Mattheüs 3:13-17, Markus 1:9-11, Lukas 3:21-22 en Johannes 1:32-34. In het Syrische systeem zijn deze passages als volgt in eenheden opgesplitst:

Mattheüs, vier eenheden (genummerd 15-18); Markus, drie (genummerd 8-10);

Lukas; twee (genummerd 15-16);

Johannes, drie (genummerd 16-18).

Daarentegen heeft het Griekse systeem (dat normaal gevolgd wordt in de Harkleïsche handschriften) slechts twee eenheden voor Mattheüs, en telkens één voor de overige drie Evangelien. Het groter aantal eenheden in het Syrisch systeem laat een grotere precisie toe als het gaat om parallellen, zoals de tabellen onder laten zien. Daarin wordt het rangnummer van iedere eenheid gevolgd door een schuine streep, met vervolgens het getal van de desbetreffende canontabel. In de twee voorbeelden onder komen alleen tabellen 1 voor (voor passages in alle Evangelien), 4 (voor passages in Mattheüs en Markus), 5 (voor passages alleen in Mattheüs en Lukas) en 10 (voor passages in slechts één Evangelie). In het eerste

voorbeeld ziet men, dat vers 33 in Johannes niet de volgorde van de drie andere Evangelien volgt, en dat dit kenmerk enkel in het Syrische systeem voorkomt.

Grieks (en normaal Harkleisch) systeem			
Mattheüs (3:13-17)	Markus (1:9-11)	Lukas (3:21-22)	Johannes (1:32-34)
verzen 13-13 = 13/10	-	-	-
vv. 16-17 = 14/1	= 5/1	= 13/1	v
Syrisch systeem			
Mattheüs	Markus	Lukas	Johannes
vers 13 = 15/4	v. 9 = 8/4	-	-
v. 14-15 = 16/10	-	-	-
v. 16 = 17/1	v. 10 = 9/1	v. 21, 22a = 15/1	v. 32 = 16/1
v. 11b = 13/1	(v. 8 = 7/1)	(v. 16b = 11/1)	v. 33 = 17/1
v. 17 = 18/1	v. 11 = 10/1	v. 22b = 16/1	v. 34 = 18/1

Het onze Vader komt overigens alleen in twee Evangelien voor, Mattheüs en Lukas; ook in dit geval springt het Syrische systeem eruit als preciezer, want het geeft aan, dat Mattheüs 6:7-8 niet overeenkomt met Lukas 11:1, waar het Grieks dat wel doet:

Grieks (en normaal Harkleisch) systeem	
Mattheüs 6:7-13 = 43/5	Lukas 11:1-4 = 123/5
Syrisch systeem	
Mattheüs 6:7-8 = deel van 56/10 6:9-13 = 57/5	Lukas 11:1-1 = deel van 148/10 11:2-4 = 149/5

Dit Syrisch systeem geeft de lezer een buitengewoon elegante en duidelijke indicatie, welke passages in enig Evangelie parallellen hebben in andere Evangelien, en zo ja, waar men die kan vinden: het eerstgenoemde doet dat met behulp van het getal van de canontabel, waar de canongetallen staan van de parallele teksten, zodat men desgewenst de passages snel kan terugvinden.

In de gedrukte uitgaven van de Syrische Evangelien staan jammer genoeg Ammonische getallen en geen canontabellen. Men vindt ze overigens wel in de kritische uitgave van Pusey en Gwilliam uit 1901.

Paulus van Tella, in zijn vertaling van het Oude Testament uit het Grieks, bekend onder de naam de Syrohexapla, en Thomas van Harkel in zijn herziening van het Nieuwe Testament namen uit hun Griekse bronnen nog een manier over om de Bijbeltekst te verdelen. De naam voor deze nieuwe verdelingen behield in het Syrisch de Griekse naam *kephalaia*, het exacte equivalent van het begrip 'hoofdstuk' (dat ontstaan is uit het Latijnse *capita* 'hoofden, hoofdjes'). Deze manier van tekstverdeling werd overgenomen door Jacobus van Edessa in zijn herziene vertaling van bepaalde boeken van het Oude Testament, en het is in de loop der tijden af en toe ook toegepast in gewone Peshitta handschriften. Bij de kephalaia getallen treft men ook wel hoofdstuktitels aan: soms staan die hij elkaar aan het begin van het handschrift en vormen daar dan een handige inhoudsopgave.

Zoals we later zullen zien, werd de Bijbeltekst ook nog wel op een andere manier opgedeeld, namelijk in genummerde lezingen. Dit betekende, dat er in de Evangelieën wel vier verschillende manieren waren om de tekst in genummerde blokken in te delen. Voor Mattheüs betekent dat:

426 Ammonische canons (355 in Griekse en de meeste Harkleïsche handschriften)

22 shahe/shohe (de basis-Peshitta hoofdstukindeling)

70 kephalaia (vooral gevonden in Harkleïsche handschriften)

74 qeryane/qeryone, ofwel lezingen.

Het is opmerkelijk hoe weinig verband er bestaat tussen deze verschillende systemen als het gaat om de plaats waar de tekst overgaat in het nieuwe onderdeel – en dat is ook het geval als men ze vergelijkt met de hoofdstukindeling zoals bekend uit gedrukte Bijbels.

Enkele beroemde handschriften

De beroemdste handschriften zijn natuurlijk de vroege volledige Bijbels en die met illuminaties, zoals de Rabbula Evangelieën uit 586. Het Syrisch heeft het vroegst gedateerde Bijbelmanuscript van alle talen: de onderliggende tekst van een palimpsest, ofwel een hergebruikt handschrift op huid waar de eerste tekst is weggepoetst en er een tweede overheen geschreven is. In dit geval zijn er nog genoeg sporen van de oorspronkelijke tekst zichtbaar om te herkennen wat de inhoud is (het Boek Jesaja) en de datum aan het einde, te weten 771 van de Seleucidische tijdrekening, wat overeenkomt met 459-460 n.C. Dat is slechts zeer kort voor een ander gedateerde Syrisch Bijbelhandschrift, een Pentateuch geschreven in Amid (Diyarbakir) in 463-464 door een zekere diaken Johannes. Deze twee handschriften zijn ook de enige gedateerde Bijbelmanuscripten die uit de vijfde eeuw bewaard zijn gebleven; uit de volgende eeuw zijn er wel zeven, waaronder twee die in

Edessa geschreven zijn. Tweederde van de Bijbelhandschriften geeft ook aan waar de manuscripten zijn geschreven (zie tabel 19, pag. 234 voor handschriften tot 1200). Manuscripten uit de vijfde tot achtste eeuw staan meestal in een elegant Estrangelo handschrift en een bijzonder fraai voorbeeld van kalligrafie vindt men in een manuscript dat in 756 in de kerk van de heilige Apostelen in Edessa geschreven is: het bevat de herziening van de Evangelien door Thomas van Harkel.

Tabel 19: plaatsen waar gedateerde Bijbelmanuscripten zijn geschreven (tot 1200)		
Jaar	Inhoud	Geschreven in
464	Pentateuch	Amid
534	Nieuwtestamentische Brieven	Edessa
541	Ezechiël	Edessa
586	'Rabulla' Evangelien	Beth Zagba
600	Evangelien (O)	Tel Dinawar (Beth Nuhadra)
600	Psalmen	(kopiist is uit het klooster van de Oosterlingen, Edessa)
615	Evangelien (O)	Nisibis
633	Evangelien	Beth Hala, bij Damascus
724	I Koningen	Resh'aina
726	Ezechiël	Resh'aina
736	Evangelien	Urem Qastra
756	Evangelien (Harkleisch)	Kerk van de Apostelen, Edessa
768	Nieuwe Testament (O)	Klooster van Sabrisho' (Beth Qoqe)
770	Ezra, Nehemia	Klooster Qartmin (= Mor Gabriël)
816	Evangelien	Klooster van St. Michael, Egypte
824	Oude en Nieuwe Testament Lectionarium	Harran
874	Psalmen	Edessa
894	Nieuwe Testament (O)	Klooster van Jozef, Awana (bij Balad)
913	Evangelien	bij Harran
927	Psalmen	Deir es-Suryan, Egypte
929	Pentateuch (O)	Klooster van Elia, Mosul
936	Evangelien (Harkleisch)	Deir es-Suryan, Egypte
981	Nieuwe Testament (O)	Nisibis
999	Evangelien	Klooster van de Veertig Martelaren, Melitene
1023	Evangeliarium (M)	Klooster van St. Panteleimon (of van St. Elia), Zwarte Berg, bij Antiochië)
1041	Evangeliarium	Tagrit
1041	Handelingen en Brieven Lectionarium (M)	Klooster van St. Panteleimon, Zwarte Berg
1045	Evangeliarium (M)	Klooster van St. Elia, Zwarte Berg
1049	Nieuwe Testament	Deir es-Suryan, Egypte (waarschijnlijk)
1053	Evangelien (Harkleisch)	Melitene
1055	Evangeliarium (Harkleisch)	Melitene
1069	Evangeliarium (M)	Klooster van St. Elia, Zwarte Berg

1074	Evangeliarium (O)	Mosul
1089	Evangeliarium (Harkleisch)	Deir es-Suryan
1127	Evangeliarium (M)	Qara
1138	Evangeliarium (Harkleisch)	Jeruzalem
1149	Evangeliarium	Jeruzalem
1165	Evangeliën (Harkleisch)	Klooster van het Kruis, Berg van Edessa
1170	Nieuwe Testament (Harkleisch)	Klooster van het Kruis, Berg van Edessa
1174	Oudtestamentische Profeten	Klooster van St. Barbara, Berg van Edessa
1178	Evangeliarium (M)	Qara
1186	Psalmen (M)	Saidnaya
1186	Evangeliarium (O)	Klooster van Mar Awgen
1188	Evangeliën	bij Balad
1189	Evangeliarium (O)	Klooster van St. Michael, Mosul
1190	Evangeliën	Klooster van het Kruis, Tur 'Abdin
1191	Evangeliën	Klooster van de Moeder Gods, Berg van Edessa
1192	Evangeliën	Klooster van de Moeder Gods, Berg van Edessa
1194	Evangeliën	Klooster van Mar Jacobus de Meester, Berg Izla
1198	Nieuwe Testament (O)	Alqosh
Manuscripten van Oost-Syrische of Melkitische origine zijn aangeduid met O of M		

De twee Oude Syrische Evangeliehandschriften

Twee bijzonder belangrijke - vroege, maar niet gedateerde - Evangeliehandschriften, beide waarschijnlijk uit de vijfde eeuw, hebben de tekst van *De Oude Syrische* voor het nageslacht bewaard. Eén ervan, algemeen bekend als De Curetoniër, naar de eerste bezorger ervan, Wiliam Cureton, komt oorspronkelijk uit Deir es-Suryan in Egypte. Het was een deel van een zending oude (en vaak uit elkaar gevallen) handschriften die door het British Museum in 1842 aangekocht waren (hoewel later bleek dat drie losse vellen in Berlijn terecht waren gekomen); veel recenter, rond 1980, werd er een enkele pagina van hetzelfde handschrift ontdekt dat zich nog steeds in de bibliotheek van het Syrische klooster bevond. Het handschrift van het andere Oude Syrische Evangelie wordt meestal Sinaiticus Syriacus genoemd, om het te onderscheiden van de beroemde Griekse Sinaiticus, dat de hele Bijbel bevat. Zoals de naam al zegt, behoort het handschrift - wederom een palimpsest - tot de bibliotheek van het Klooster van St. Catharina op de berg Sinai, en is daar nog steeds - anders dan zijn Griekse tegenhanger, waarvan het grootste deel tegenwoordig te vinden is in de British Library (al zijn er recentelijk nog wat folio's van in de bibliotheek van het klooster ontdekt onder de afdeling 'Pas Ontdekt' - ze hadden zich in een afgesloten ruimte bevonden die men onderzocht na een brandje). Het was mevr. Agnes Lewis, één van een bijzonder Schotse tweeling die zich als eerste realiseerde hoe enorm belangrijk het handschrift zou kunnen zijn, toen zij met haar zuster, mevr. Margaret Gibson in 1892 in het klooster op

bezoek waren om de Syrische en de Arabische handschriften te catalogiseren. De tekst die over De Oude Syrische Evangelien heen was geschreven was ook zeer interessant, want zij bevatte – niet geheel misplaatst – een verzameling *Vitae* van heilige vrouwen, die waarschijnlijk in 779 was gekopieerd. In de jaren daarna zou Agnes Lewis de standaarduitgave verzorgen van de boven- en ondertekst van dit kostbare handschrift. Het lezen van wat er nog zichtbaar was van de Evangelietekst van de onderste laag vereiste veel geduld, en bij een later bezoek aan het klooster voor nadere studie merkte Agnes Lewis dat er een blad ontbrak. Omdat ze vermoedde dat een of andere gewetenloze bezoeker het meegenomen had, plaatste een advertentie in een vakblad met de mededeling, dat als het blad aan haar terug zou worden bezorgd, zij het weer aan het manuscript zou toevoegen. Omdat dit bewuste blad tegenwoordig weer op zijn goede plaats zit, waren haar inspanningen ten aanzien van het handschrift kennelijk niet zonder succes!

Een indicatie voor het belang van deze twee eerbiedwaardige Oude Syrische handschriften krijgt men uit de frequente verwijzingen ernaar in moderne uitgaven van de Griekse Evangelien (een voorbeeld van waar de lezing van Sinaiticus Syriacus een standaard Engelse vertaling van de Bijbel heeft bereikt werd boven gegeven). Hoewel Agnes Lewis en anderen heldhaftig werk deden in een poging het onderschrift van dit handschrift te lezen, zou het mogelijk moeten zijn om met moderne digitale beeldverwerkingstechnieken nog veel meer te lezen.

De eerste gedrukte uitgave van het Syrisch Nieuwe Testament

Toen de Syrisch-Orthodoxe patriarch Ignatius 'Abdallah (1521-1557) hoorde van de uitvinding van de boekdrukkunst in Europa, stuurde hij de priester Mushe, zoon van Ishaq, uit het dorp Qalug in de buurt van Mardin, naar Europa om de mogelijkheden te onderzoeken om het Nieuwe Testament te drukken. Mushe, of Mozes zoals hij in Europa werd genoemd, kwam kort voor september 1549 in Rome aan, waar hij een collectie Anaphorae kopieerde. Hoewel een aantal Europese geleerden tegen die tijd al geïnteresseerd waren in de Syrische taal duurde het even tot Mushe zich met hen in verbinding kon stellen, en zeker tot hij iemand bereid vond geld te investeren in de druk. Zoals we in Hoofdstuk 7 hebben gezien, was hij rond 1553 de leraar van één van de beste Europese kenners van het Syrisch, Andreas Masius, en rond die tijd kwam hij ook in contact met Johann Albrecht Widmanstetter die zelf ook geïnteresseerd was in het drukken van het Syrische Nieuwe Testament. Widmanstetter slaagde er gelukkig in financiële steun te krijgen van Keizer Ferdinand, en dus kon het werk voortgang vinden. Het schitterend eindproduct werd in

1555 in Wenen gepubliceerd in een elegante Estrangelo letter die speciaal voor dit boek was ontworpen. Aan het eind van de Evangeliën, van de Handelingen en van de Brieven, schreef Mushe steeds een ander colofon en met de hulp daarvan en van bijgevoegde Latijnse colofons kunnen we vordering van het werk vervolgen: Mattheüs werd op 14 februari gedrukt, Markus op 21 maart, Lukas op 25 april, Johannes op 18 mei, de Brieven halverwege juli, de handelingen op 14 augustus. De vrijgevigheid van Keizer Ferdinand wordt direct aan het begin vermeld: men geeft hem de titel 'Keizer van Rome, Germania, Hongarije en Bohemen, en erfgenaam van Spanje', en ook zijn zonen worden vermeld, Maximiliaan, Ferdinand en Karel, en de dochters (zij het zonder namen). Pas aan het einde van Johannes, daarentegen, vermeldt Mushe voor het eerst zichzelf en Widmanstetter:

Het heilig Evangelie van de vier Evangelisten, Mattheüs, Markus, Lukas en Johannes werd met veel toewijding en accuratesse gedrukt in Syrische letters en in de Syrische taal, nadat het gecorrigeerd was uit twee oude Syrische exemplaren door toedoen van de priester Mushe, zoon van de priester Ishaq, uit Beth Nahrin (Mesopotamië), uit de regio Sawro (Savur), dichtbij de stad Mardin, de leerling en gezant van Mor Ignatius, Patriarch van Antiochië, aan de heilige Vaders, Mor Paulos III en Julios III, Pausen van Rome; en met de hulp en welgemeende zorg van de gezegende gelovige Yuhanon Albertus Widmanstadius, bekwaam in geleerdheid, begiftigd met wijsheid, minnaar van kennis, leraar in de wet van Rome: raadsman van de Keizer... die zich bijzonder interesseert van de Syriërs omdat hij de Syrische taal kent en vele andere talen, die de Keizer overtuigde en toestemming van hem kreeg om deze boeken te drukken.

Het is interessant te zien dat in de colofon op de Brieven die enkele maanden later tot stand kwam, de woorden van Mushe enigszins zijn veranderd: Widmanstetter wordt eerst genoemd en het is door zijn bemoeienis, zegt hij, dat het werk tot stand is gekomen. Pas helemaal aan het eind van de colofon noemt Mushe zichzelf:

Bid, broeders, voor mij, de zwakke Mushe, een priester, zoon van priester Ishaq, uit het gebied rond Sawro in de buurt van de stad Mardin, want ik heb hard moeten zwoegen voor deze boeken.

Waarom de wijziging in deze bewoording? Het ligt wel voor de hand, dat Widmanstetter, na het drukken van de Evangelien, Mushe's colofon op Johannes las en bezwaar maakte dat Mushe hem slechts een beperkte rol had toebedeeld. Daarop wijzigde Mushe het latere colofon zo, dat deze voor Widmanstetter acceptabel zou zijn, zij het dat hij enigszins liet doorschemeren, door te schrijven 'ik heb hard moeten zwoegen', dat hij zelf eigenlijk het leeuwendeel van het werk had verricht. Dit zou men ook verwachten, want het is hoogst onwaarschijnlijk dat Widmanstetter genoeg Syrisch heeft gekend om het werk alleen te doen. In de loop van de verschillende colofons noemt Mushe zijn eigen ouders (Ishaq en Heleni) en drie broers, de priester Barsaumo, Shem'un en Yeshu', en ook de vrouw van Widmanstetter, Anna, en zijn drie dochters, Maria, Viginia en Justinia.

De Europese Syrische wetenschap heeft nog iets aan Mushe te danken: hij was het die Andreas Masius onderwees, de man die verscheidene lezingen veiligstelde van het nu verloren gegane handschrift van de Syrohexapla van Joshua.

Volgende vroege uitgaven van de Syrische Bijbel

In de tweede helft van de zestiende eeuw werden nog verscheidene andere uitgaven verzorgd van het Syrische Nieuwe Testament, waarvan slechts één in Syrische letters en de andere in Hebreeuwse. Er waren twee redenen voor: het gebrek aan Syrische lettervormen, en het feit dat Europese geleerden in die tijd veel meer vertrouwd waren met het Hebreeuwse schrift. Zo werd zelfs in het Nieuwtestamentisch Deel van de Antwerpse Polyglot (deel 5, 1571), waar het Syrische schrift wordt gebruikt, de tekst een tweede keer afgedrukt, dit keer in Hebreeuwse letters.

Deze zestiende-eeuwse uitgaven van het Peshitta Nieuwe Testament bevatten geen van de niet-Peshitta boeken (2 Petrus, 2-3 Johannes, Judas, en Openbaring). De Syrische tekst van deze hoeken kwam pas in de zeventiende eeuw beschikbaar, toen Louis de Dieu de Harkleïsche Apocalyps uitgaf (Leiden 1627), en William Pococke de zesde-eeuwse vertaling van de kleinere Katholieke Brieven (Oxford, 1630). De tekst van deze uitgaven werd bijna aan alle volgende Europese uitgaven, vanaf de Parijse Polyglot Bijbel, toegevoegd, tot in het begin van de twintigste eeuw, toen de Harkleïsche Apocalyps - werd vervangen door de zesde-eeuwse versie die door John Gwynn was ontdekt (uitgave in 1897).

Het eerste boek van het Syrische Oude Testament dat werd gedrukt, was - niet verwonderlijk de Psalmen. De drukpers van de Maronieten in Quzhaya had in 1585 een Garshuni uitgave verzorgd (wat onzeker is, er is geen exemplaar bewaard gebleven), en vervolgens, in 1610, één in het Syrisch en het Garshuni. De laatstgenoemde uitgave vond 15 jaar eerder plaats

dan de eerste Europese uitgaven. In 1625 werden er twee losse uitgaven gepubliceerd, één door de Maronitische geleerde Gabriël Sionita (Parijs) en de andere door Thomas Erpenius (Leiden.). Het volledige Syrische Oude Testament kwam 20 jaar later, in de laatste delen (6-9) van de grote Parijse Polyglot uitgave (1629-45: het Syrische Nieuwe Testament verscheen in deel 5). Nauw verwant, wat betreft de Syrische tekst, aan de Parijse Polyglot was de Londense tegenhanger, bezorgd door Brian Walton (1655-67).

Tabel 20: voornaamste gedrukte uitgaven van de Peshitta
--

De zeventiende, achttiende en negentiende eeuw zagen een uitermate groot aantal verdere edities van delen van de Peshitta Bijbel, voornamelijk het Nieuwe Testament, zoals te zien is in Tabel 20. De belangrijkste ervan waren sommige in de negentiende eeuw.

Hele Bijbel	Oude Testament	Psalmen	Nieuwe Testament	Evangelien
			1555 Wenen	
			1569 Genève	
			1571 Antwerpen	
			1574-75 Antwerpen	
		1585 Quzhaya (Garshuni)	1584 Parijs	
			1599 Neurenberg	
		1610 Quzhaya		
			1621 Kothen	
		1625 Parijs		
		1625 Leiden		
1645 Parijs				
1655-57 Londen				
			1633 Hamburg	
			1684 Sulzbach	
			1703 Rome	
			1709 Leiden	
			1713 Leipzig	
			1805 Oxford	
			1816 Londen	
	1823 Londen			
			1824 Parijs	
			1826 Londen	
			1828 Londen	
				1829 Londen
			1846 Urmia	
1852 Urmia				
		1866 Mosul		
		1874 New York		
	1876-83 Milaan	1877 Mosul	1877 Urmia	
		1886 New York		
1887-91 Mosul				
		1891 Urmia		
				1901 Oxford
		1904 Cambridge		
			1905-20 Londen	
	1913 New York			
		1914 Londen		
1952 Beirut				
	1966 - Leiden			
1979 (UBS)				
			1983 New Knoxville	
			1986- Münster	
1988 (UBS)				
				1996 Leiden
				1998 Istanbul

Negentiende- en twintigste-eeuwse uitgaven

Vroegere gedrukte uitgaven van de Syrische Bijbel waren gebaseerd op middeleeuwse of postmiddeleeuwse handschriften. Met uitzondering van de samenwerking van

Widmanstetter met de Syrisch-Orthodoxe Mushe van Mardin, hadden de Europese geleerden voornamelijk contact gehad met de Maronieten, en tegen het eind van de zeventiende eeuw was er in Rome een Maronitisch College gevestigd. Dit zou een lange reeks voortreffelijke Maronitische geleerden voortbrengen, waaronder Gabriël Sionita, de man die voornamelijk verantwoordelijk was voor de Syrische tekst in de Parijse Polyglot Bijbel. Door deze omstandigheden waren de handschriften die voor deze uitgaven gebruikt werden niet alleen tamelijk recent, maar behoorden ze ook alle tot de West-Syrische traditie. In het geval van een belangrijke vroeg negentiende-eeuwse uitgave die van Samuel Lee, werd ook geprobeerd er wat vroegere handschriften bij te betrekken. Weliswaar gebruikte Lee als basis voor zijn uitgave de tekst uit de Polyglot van Walton, maar hij raadpleegde ook een aantal oude handschriften, waaronder de beroemde 'Buchanan Codex' uit de twaalfde eeuw. Dit geïllustreerd handschrift van het Oude Testament was in 1808 door Claudius Buchanan uit India meegenomen, en bevindt zich thans in de Cambridge University Library. Het manuscript zal wel honderd jaar daarvóór door een Syrisch-Orthodoxe bisschop naar India gebracht zijn, want het was oorspronkelijk zeker en vast in het Midden-Oosten gekopieerd.

Pas met de Urmia en Mosul uitgaven in de negentiende eeuw, werd het getuigenis van de Oost-Syrische handschriftraditie voor het eerst gebruikt, hoewel nu blijkt dat de tekst van de Urmia-uitgave in feite grotendeels afgeleid is van de editie van Samuel Lee, die op haar beurt weer grotendeels terugging op de Polyglot van Walton.

Maar een veel belangrijker ontwikkeling in de negentiende eeuw was de verwerving door het British Museum te Londen van een reeks zeer oude handschriften uit Deir es-Suryan, waarvan er vele Bijbels waren. Pas toen werd het mogelijk om een uitgave te baseren op zeer oude bronnen. Ten aanzien van het Oude Testament werd een schitterende start gemaakt met de fotolithografische herdruk van het 6^e/7^e-eeuwse handschrift in de Ambrosiaanse Bibliotheek te Milaan, gepubliceerd door A.M. Ceriani (1876-83). Vroege Evangeliehandschriften uit Deir es-Suryan waren er ruimschoots, en een, op deze gebaseerde, voortreffelijke, kritische uitgave werd in 1901 geproduceerd door P. Pusey en J. Gwynn, met bijzondere Latijnse vertaling. Een ander academische uitgave die alle beschikbare oude handschriften gebruikte was die van de Psalmen door W.E. Barnes (1904). Men maakte van deze twee werken gebruik, en ook van nog niet gepubliceerde collaties van vroege handschriften bij de uitgaven door de British and Foreign Bible Society van het Nieuwe Testament (1905-20), de Psalmen (1914) en de Pentateuch (1914, in Estrangelo schrift). De eerste twee hiervan, in West-Syrisch schrift zijn herhaaldelijk herdrukt. Na een

tussenruimte van bijna een halve eeuw, werd het wetenschappelijk werk ten aanzien van de Syrische Bijbel groots hervat met een belangrijk project om een kritische uitgave van het Peshitta Oude Testament te produceren. Het idee daarvoor werd voor het eerst in 1953 gelanceerd op een internationaal congres van geleerden op het gebied van het Oude Testament en in 1959 werd het project toevertrouwd aan de Universiteit van Leiden, waar het Peshitta instituut werd opgezet. Zeer spoedig kwam dat met een voorlopige, maar niettemin zeer uitgebreide en gedetailleerde lijst handschriften (1961), en na enige tijd verscheen een proefdeel (1966). Dit werd gevolgd door uitgaven van aparte boeken of groepen boeken, dertien delen tot nu toe. De tekst die in deze delen staat afgedrukt is die van de manuscripten in de Ambrosiaanse Bibliotheek te Milaan, met enkele aanpassingen. Dit geeft de lezer een aanzienlijk eerder stadium in de tekstgeschiedenis van het Peshitta Oude Testament dan de andere gedrukte Syrische Bijbels.

Nog een belangrijk academisch project ten aanzien van de Syrische Bijbel, uitgevoerd in Münster, betreft het Nieuwe Testament. Hier is het doel de tekst te geven van zowel de Peshitta als van de Harkleïsche Bijbel, beide gebaseerd op de vroegst en de best mogelijke handschriften, en deze te illustreren met een aantal quotaties uit oude Syrische schrijvers. Om praktische redenen omvatte het eerste deel dat verscheen (in 1986) de Katholieke Brieven die deel uitmaken van de Peshitta canon (d.w.z. Jacobus, 1 Petrus, 1 Johannes); de twee volgende delen die tot nu zijn verschenen bevatten de Brieven van Paulus. Nog een handige uitgave van het Syrisch Nieuwe Testament die is gebaseerd op vroege manuscripten werd in 1983 gemaakt door The Way International, in Estrangelo schrift. Voor de boeken die geen deel uitmaken van de Peshitta canon heeft men de zesde-eeuwse versies gebruikt (en niet de Harkleïsche versie, zoals in het Voorwoord is vermeld!).

Om praktische redenen zijn verscheidene negentiende-eeuwse uitgaven van de Syrische Bijbel opnieuw uitgegeven in een modernere editie. De editie van het Oude Testament die in 1852 door de Amerikaanse Missie in Urmia werd uitgegeven, is in 1913 herdrukt door de Trinitarian Bible Society in New York, met enkele wijzigingen door Yausep d-Kelaita, een bekend geleerde van de Kerk van het Oosten. De grote Mosul uitgave van de Peshitta Bijbel (1887-91), bezorgd door de Syrisch-Katholieke metropoliet van Damascus Mor Clemens Joseph David en met een voorwoord door de Chaldese metropoliet van Amid (Diyarbakir), Jirjis 'Abdisho' Khayyat, werd in 1952 in Beirut herdrukt, opnieuw met kleine wijzigingen. Zowel de Urmia en de Mosul uitgave staan in het Oost-Syrische schrift, en zijn daarmee van weinig praktische waarde voor de Syrisch-Orthodoxen of de Maronieten. Voor hun doel geschikt is de uitgave van de United Bible Societies (die ook is voorzien van een aanbeveling

door de Syrisch-Orthodoxe Patriarch Mor Ignatius Ya'qub III). Bij de eerste uitgave, in 1979, waren zowel het Oude als het Nieuwe Testament reproducties van de tekst van Samuel Lee (Nieuwe Testament, 1816; Oude Testament, 1823), maar in de herdrukken vanaf 1988 was de tekst van het Nieuwe testament veranderd en gebruikte men, in plaats van de Lee-versie, die van de uitgave van de British and Foreign Bible Society (1920). In de praktijk komt het hierop neer, dat de tekst van het Nieuwe Testament nu is gebaseerd op het vroegst beschikbare handschrift; daarnaast is, voor de niet-Peshitta teksten, Openharing in een zesde-eeuwse vertaling, en niet in de Harkleïsche versie.

De uitgave van de Syrische Evangelien van de British and Foreign Society is ook gebruikt in de handige Comparative Edition of the Syriac Gospels door George Kiraz (1996), met naast de Peshitta (hier in gevocaliseerd Estrangelo schrift) regel voor regel de vroegere Oude Syrische en de latere Harkleïsche Bijbel. Een andere recente uitgave van de Evangelien – ook geproduceerd door Syrisch-Orthodoxe geleerden – is degene die in Istanbul is uitgegeven door het Klooster van Mor Gabriel in Tur 'Abdin. Deze is bedoeld voor praktische Bijbelstudie en is (voor het eerst in enige uitgave van de Syrische, Bijbel) ruimschoots voorzien van kruisverwijzingen en andere handige hulpmiddelen.

De voornaamste uitgaven van andere Syrische vertalingen

De vroeg-zevende-eeuwse vertaling van de Griekse Septuagint – vandaag de dag bekend onder de naam 'de Syrohexapla', maar meestal 'De Zeventig' genoemd – was zo omvangrijk dat het boek maar zelden als geheel werd gekopieerd, en dan nog in twee banden. Een dergelijk deel, uit de achtste of negende eeuw, met het tweede deel van het Oude Testament, is bewaard gebleven en bevindt zich in Milaan: een prachtige lithografische uitgave ervan werd in 1874 door A.M. Ceriani verzorgd. Het eerste deel moet in de zestiende eeuw ergens in Europa zijn geweest, want Andreas Masius, de leerling van Mushe van Mardin, publiceerde er een aantal delen uit (zie boven, Hoofdstuk 7). Wat er van dit manuscript geworden is weet niemand: het is toch veel te groot om kwijt gelegd te worden! Om dit betreuwenswaardig verlies goed te maken, verzamelde de grote Duitse geleerde Paul de Lagarde alle tekstdelen uit manuscripten die delen ervan bevatten, en zijn collectie (uit 1892) is daarna aangevuld door verschillende andere geleerden. Vooral van belang zijn twee fotografische uitgaven, gepubliceerd door de grote Estse Syrische geleerde Arthur Vööbus (1909-1988); een daarvan is een achtste-eeuws manuscript van Jesaja, dat bewaard wordt in de bibliotheek van het Syrisch-Orthodoxe Klooster van St. Markus te Jeruzalem, en het andere een twaalfde-eeuws handschrift van de Pentateuch, vroeger in Midyat. Ook al is dit

handschrift van een latere datum, het is toch van bijzonder belang omdat het veel passages bevat die tot dan toe ontbraken aan de Syrohexapla tekst. Zoals al eerder gemeld, was de Harkleïsche tekst voor het eerst in 1627 in druk verschenen, in de uitgave van L. de Dieu van de Openbaring van Johannes. Jammer genoeg is de prachtige Serto letter van de uitgave van veel beter gehalte dan de kwaliteit van de tekst (die ook nog vele malen herdrukt zou worden): de Dieu had de tekst afgeleid van een laat handschrift waarvan de tekst tijdens de vorige overzetting enigszins geleden had. Het is fascinerend zich te realiseren dat dit handschrift gekopieerd was door 'Caspar uit het land van de Hindu's': van deze Caspar weet men, dat hij in 1580 in Rome was, en dat hij daar een ander handschrift heeft gekopieerd.

Pas drieënhalf eeuwen later, in 1978, werd een veel betere Harkleïsche tekst van de Openbaring van Johannes – die voorkomt in een dertiende-eeuws manuscript in Mardin – uiteindelijk (door Arthur Vööbus) gepubliceerd in een fotografische editie.

De rest van het Harkleïsche Nieuwe Testament moest wachten tot het eind van de achttiende eeuw, toen Joseph White het over een periode van meerdere jaren (1778-1803) deed verschijnen. Volgens hem was de tekst het werk van Philoxenos, en niet dat van Thomas van Harkel, en zodoende gaf hij het de misleidende titel 'Versio Philoxeniana'. Dit leidde 150 jaar tot onenigheid tussen geleerden over de vraag of hij gelijk had, en het probleem is pas recentelijk opgelost: het is nu zeker dat de tekst die hij publiceerde van Harkel was, en niet die van Philoxenos. Er bestaat al lang behoefte aan een nieuwe uitgave, en de laatste jaren heeft het Onderzoeksinstituut voor Nieuwtestamentische Tekst in Münster het initiatief genomen tot een nieuwe uitgave die hier reeds vermeld is, omdat zij de Harkleïsche tekst naast die Peshitta tekst zet. Het oudste en belangrijkste handschrift voor de Brieven van Paulus is toevallig ook een handschrift in de bibliotheek van het Klooster van St. Markus in Jeruzalem. De Harkleïsche Evangelien worden ook gebruikt in een andere parallelle uitgave, die van George Kiraz, eveneens eerder vermeld. Voor deze is gebruik gemaakt van een manuscript uit de Vaticaanse Bibliotheek in Rome dat vele eeuwen ouder is dan het handschrift dat door Joseph White gebruikt werd.

Tot voor kort waren er slechts enkele passages gepubliceerd van de verdere revisie door Jacobus van Edessa van bepaalde Oudtestamentische Boeken, maar nu heeft Alison Salvesen een volledige uitgave gepubliceerd van zijn revisie van I-II Samuel, in een lettertype dat ontwikkeld is naar het schitterende Estrangelo handschrift van het enige bewaard gebleven manuscript, dat in 719 is gekopieerd, slechts elf jaar na de dood van Jacobus.

Lectionaria

Voordat gedrukte Bijbels overal verkrijgbaar waren, kwamen de meeste mensen in contact met de Bijbel door er naar te luisteren, en niet door hem te lezen, en dat gebeurde dan in de loop van de verschillende liturgische diensten waar de Bijbellezingen specifiek voor waren bedoeld. De keuze van de lezing liep van de ene plaats naar de andere aanzienlijk uiteen, en er was ook een verschil tussen de gewoonte binnen en buiten een klooster. In de Kerk van het Oosten lagen de monastieke en niet-monastieke (ofwel Kathedrale) lezingencycli rond de negende eeuw vast; de vroegste nog bewaard gebleven handschriften dateren ook uit die tijd. Het monastieke lectionarium was gebaseerd op het gebruik in het Boven Klooster Mosul, en de niet-monastieke cyclus ging terug op de praktijk in de Kathedrale kerk van de Katholikos, oorspronkelijk in Seleucia-Ctesiphon (de Sassanidische winterhoofdstad). Maar uiteindelijk verdrong in de Kerk van het Oosten de monastieke gewoonte de kathedrale cyclus.

In de Syrisch-Orthodoxe kerk is er altijd een veel grotere flexibiliteit geweest en meer plaatselijke variatie, en pas in de moderne tijd, met de gedrukte lectionaria, is die gewoonte algemeen gaan gelden. In de Middeleeuwen hadden bijvoorbeeld geen twee lectionaria-handschriften dezelfde keuze aan lezingen, ook al is er vaak een zekere mate van overlap (de keuze aan Bijbelse passages is bij bepaalde feesten natuurlijk beperkt). Soms heeft een Syrisch-Orthodoxe lectionarium wel een heel eigen keuze aan lezingen: dat is het geval met een lectionarium dat is samengesteld door Patriarch Athanasius V en dat bewaard is gebleven in een handschrift van rond 1000 n.C.; het geeft lezingen van het Oude Testament en van de Brieven van het Nieuwe Testament (er zal zeker ooit een apart deel geweest zijn met de keuze van Athanasius uit de Evangelien).

Recentelijk zijn er twee Syrisch-Orthodoxe Nieuwtestamentische lectionaria gepubliceerd, beide door Metropoliet Julius Çiçek, van het Klooster St. Efreem in Nederland. Daarin volgt de toewijzing van Bijbelse passages aan de cyclus van het liturgisch jaar in het algemeen de lijst met lezingen die door de kort geleden gestorven Metropoliet Yuhanon Dolabani van Mardin in 1955 is opgesteld.

Hoe vindt de lezer de juiste plaats?

Een Bijbelboek wordt doorheen het liturgisch jaar maar zelden aaneengesloten gelezen, en zelfs dan zullen er veel onderbrekingen zijn als een passage gewenst wordt die beter past bij

een bepaald feest of een herdenking. Dit betekent natuurlijk, dat de persoon die de lezing verzorgen moet moeilijk de juiste plaats zou kunnen vinden. In de loop der tijd zijn daar een aantal oplossingen voor bedacht.

In het kleine aantal vijfde-eeuwse Bijbelhandschriften die bewaard zijn gebleven, lijken er geen specifieke verwijzingen te zijn naar bepaalde liturgische lezingen. Maar dit verandert in de zesde eeuw, want nu voegen de schrijvers van Bijbelhandschriften soms een rubriekje toe waarin ze zeggen, dat dit de plaats was waar de lezing, voor een bepaald feest, of bij een bepaalde gelegenheid, begon.

Een enkel voorbeeld van een lijst met Bijbellezingen door het liturgisch jaar is uit de zesde eeuw bewaard gebleven. Bij de Evangelieën zijn de lezingen gemarkeerd door middel van het nummer in de Eusebische canon-tabellen, en bij de andere boeken met de naam van het boek, gevolgd door de eerste en de laatste woorden van de lezing. De lijst is opmerkelijk omdat ze een groot aantal lezingen bevat voor haast elke gelegenheid, en omdat de lezingen zo lang zijn. In Bijbelhandschriften uit de zesde eeuw komen aanwijzingen voor lezingen niet zo vaak voor, en voldoen ze ook zeker niet altijd aan de eisen van het liturgisch jaar. Een oplossing voor deze onbevredigende situatie vindt men pas in handschriften uit de zevende en achtste eeuw, waar er lijsten van lezingen staan aan het begin van een Bijbelhandschrift. Deze lezingen staan dan gegroepeerd volgens de behoeften van het liturgisch jaar, en niet in de volgorde waarin ze in de Bijbel voorkomen. Om de lezingen in de tekst terug te kunnen vinden, hanteert men kruisverwijzingen: de lijst met lezingen geeft de betreffende katern en het paginanummer, en in de Bijbeltekst vindt men in de marge een letter q (voor *qeryono*, lezing) aan het begin, en sh (voor *shlem*, het is uit) aan het einde van iedere lezing.

Deze gewoonte werd soms ook toegepast op oudere handschriften, waar men dan gemakkelijk kan zien dat de markerings door een latere schrijver zijn toegevoegd. Er zijn zelfs een paar gevallen, waar een zesde-eeuws handschrift kennelijk nog 500 jaar later in gebruik is, wat blijkt uit de aanwezigheid van markerings in de een twaalfde- of dertiende-eeuws handschrift.

De idee om de lezingen uit de Bijbeltekst te halen en ze dan op de volgorde van het liturgisch jaar te rangschikken lijkt een vernieuwing uit de achtste/negende eeuw in de Syrische kerken te zijn geweest. De vroegst bewaarde echte lectionaria van dit soort in het Syrisch dateren uit de negende eeuw. Voor dit doel werden passages uit verschillende delen van de Bijbel in aparte boeken bij elkaar gezet. Soms werden lezingen uit het Oude Testament in één boek gebundeld, of ook samen met de Handelingen of de Brieven. De evangelielezingen

bevonden zich meestal alleen in een boek, en in de 12e en 13e eeuw zijn deze Evangeliaria vaak meesterwerken van Syrische kalligrafie; zoals we gezien hebben, waren vele ook voorzien van illuminaties (zie, deel II, Hoofdstuk 7).

In de Kerk van het Oosten ontwikkelde zich een opmerkelijk stabiel lezingensysteem, één voor gebruik in gewone kerken en een andere voor kloosters; maar, zoals we gezien hebben, werd het monastieke systeem, dat in verband werd gebracht met het 'Boven Klooster' van Mosul, in de loop van de tijd overal een standaard. Recentelijk zijn er bewijzen gevonden voor het gebruik van Oost-Syrische lectionaria helemaal in Dunhuang in China, toen daar een fragment werd geïdentificeerd met lezingen voor de Stille Week, genomen uit Galaten en 1 Korintiërs (zie Deel I, Hoofdstuk 6).

Onder de Syrisch-Orthodoxen moest de persoon die aanvankelijk verantwoordelijk was voor het bepalen van de lezingen daarnaast ook kiezen voor een bepaalde Bijbeltekst. Hij koos normaliter natuurlijk de Peshitta, maar af en toe maakte hij ook wel gebruik van de Syrohexapla in het Oude Testament en van de Harkleïsche in het Nieuwe Testament (waar dit in de praktijk beperkt was tot de Evangelieën). In een paar gevallen kon een Evangeliarium uitsluitend gebruik maken van de Harkleïsche tekst.

Een verdere ontwikkeling ten aanzien van de Evangeliaria was het maken van een collatie van alle vier de Evangelieën om lezingen te verschaffen die gebruikt waren voor de Stille Week. De opzet van deze collatie had geen verband met wat we vinden in de Diatessaron van Tatianus; het is zelfs zo dat er twee verschillende manieren zijn gevonden om Evangeliaria te structureren, waarvan er één in verband kan worden gebracht met een zekere Rabban Daniël en zijn leerling Isaak.

In enkele Evangeliaria uit de 12e en 13e eeuw zijn de lezingen genummerd, ook al hebben de nummers geen specifieke functie: zo zijn er in een luxe kopie – die de schrijver, Bakos, uit Beth Khudeida maar werkend in Edessa, in 1230 doneerde aan Deir es-Suryan, in totaal 331 lezingen. Waarschijnlijk wijst het gebruik nummers op een verdere ontwikkeling die op een onduidelijk tijdstip heeft plaatsgevonden, maar zeker vóór de 12^e eeuw. In plaats van gebruik te maken van aparte lectionaria waarvan de inhoud gerangschikt was volgens het gebruik doorheen het liturgisch jaar, ging dit systeem gewoon weer terug naar Bijbelse handschriften, maar met hoofdjes in de Bijbeltekst aangebracht voor de lezingen (wat dat betreft ging men weer terug in de tijd!), maar met iedere lezing genummerd naar de volgorde in de Bijbel (zo is Mattheüs bijvoorbeeld verdeeld in lezingen 1-74). De sleutels tot welke lezing op welk tijdstip gelezen moet worden staat in tabellen die volgens het liturgisch jaar zijn gerangschikt, vergezeld van het bijbehorende lezingnummer. Deze tabellen

bevinden zich aan het begin of aan het eind van het handschrift. Het is een snel en handig referentiesysteem.

Elementen van dit laatste systeem kan men terugvinden in bepaalde gedrukte uitgaven, vooral in de Nieuwe Testament Uitgave van Samuel Lee (gereproduceerd in de oorspronkelijke druk, in 1979, van de uitgave van de Syrische Bijbel van de United Bible Society).

In de twee Syrisch-Orthodoxe gedrukte lectionaria, die eerder genoemd zijn, treft men een combinatie van de twee systemen aan. In beide zijn de lezingen gerangschikt volgens het liturgisch jaar (wat in alle Lectionaria gebeurt), en in het Lectionarium van Paulus zijn ze ook voorzien van nummers (zoals het Lectionarium van Bakos uit 1230). Het Evangeliarium heeft een aparte tabel met lezingen in de volgorde van het liturgisch jaar, met de nummers van de bladzijden (uiteraard in volgorde); terwijl in het Lectionarium van Paulus een index op het eind de referenties, in Bijbelse volgorde, geeft op alle gebruikte passages, en deze indexeert d.m.v. hun lezingnummer. Dit soort Bijbelindex is in feite een moderne verfijning, die Bakos niet nodig had gevonden.

Het Psalter

Het boek van de Psalmen heeft een centrale rol gespeeld in het liturgisch en het kloosterleven van alle Kerken. Het Syrisch Psalter en de manier waarop het gebruikt wordt onderscheidt zich op een aantal punten.

Ieder die verwijzingen naar de Psalmen opzoekt in vroege Christelijke schrijvers, ziet al gauw dat er een praktisch probleem is ten aanzien van de nummering van de Psalmen. Ook al eindigen de Syrische en de Griekse vertalingen van het Hebreeuwse Boek der Psalmen beide met Psalm 150, toch zijn er vanaf Psalm 9 tot Psalm 147 talrijke verschillen in de drie talen in de nummering dat leiden kan tot grote frustratie, als er een referentie gegeven wordt zonder dat duidelijk is welke nummeringmethode wordt toegepast. De verschillen komen het duidelijkst uit in tabelvorm:

Hebreeuws		Peshitta		Septuagint
1-8	=	1-8	=	1-8
9-10	=	9-10	=	9: 1-21 + 22-39
11-113	=	11-113	=	10-112
114-115	=	114	=	113: 1-8 + 9-26
116: 1-9	=	115: 1-9	=	114
116: 10-19	=	115: 10-19	=	115
117-146	=	116-145	=	116-145
147: 1-11	=	146	=	146
147: 12-20	=	147	=	147
148-150	=	148-150	=	148-150

Engelse vertalingen volgen de Hebreeuwse nummering (tenzij ze natuurlijk specifiek uit de Septuagint of de Peshitta vertaald zijn). Een bron van verwarring is dat de versnummering binnen een psalm iets kan verspringen, afhankelijk van of de titel van de psalm in de nummering wordt meegenomen.

De Hebreeuwse Psalmen hebben allemaal titels, met daarin de schrijver (meestal David), en soms bepaalde opschriften waarvan de betekenis vaak zeer onduidelijk is. Deze titels komen ook in de Griekse Septuagint voor; zo het niet altijd in dezelfde vorm. In tegenstelling hiermee, liet de oorspronkelijke Syrische vertaling van de Psalmen de Psalmtitel gewoon weg, omdat die te onduidelijk was, en als er al de toevoegingen bijstonden, waren ze niet meer van belang. Dit bracht een leemte tot stand die op den duur gevuld werd met heel andere opschriften. Omdat het Oost- en het West-Syrisch heel andere titels hebben, kunnen ze pas ingevoerd zijn rond de tweede helft van de vijfde eeuw of later. Zowel de Oost- als de West-Syrische titels proberen een historisch perspectief te geven voor iedere psalm. In het Peshitta-handschrift van de Ambrosiaanse Bibliotheek worden bijna alle psalmen aan David toegeschreven en wordt er gezegd dat ze alle verwijzen naar episoden in zijn leven (dat verklaart waarom het Psalter in dit handschrift is geplaatst tussen Samuel en Koningen, zie boven). Latere West-Syrische handschriften hebben soms bijkomende (of alternatieve) informatie, van een specifiek Christelijke aard; dit latere stadium ziet men in de Psalmtitels die in de uitgave van Lee worden gegeven, nu herdrukt door de United Bible Societies. In de

Oost-Syrische traditie melden de titels, hoewel David als auteur wordt verondersteld, dat hij over een tijd in de toekomst spreekt; dat is meestal de tijd van of Hezekia of de Ballingschap en de Terugkeer, maar 17 maal wordt het tijdperk van de Makkabeeën bedoeld met de profetie de tijd van Christus bedoeld (de Psalmen 2, 8, 45, en 110). Drie voorbeelden geven de verschillen aan tussen de opschriften:

Psalm 8 (*'O Heer, onze Heer, hoe machtig is uw naam in heel de wereld...'*)

Hebreeuws: 'Aan de koormeester: volgens de Gittith. Een Psalm van David.

Ambrosiaans handschrift: 'Geuit door David, toen het volk en de priesters de ark aan Adonay droegen om deze naar het huis te brengen dat David ervoor had gebouwd'.

Lee en de USB uitgave: 'Een profetie dat zuigelingen, baby's en kinderen de Heer met hosanna's zouden prijzen'.

Oost-Syrische traditie: 'Hij profeteert over Christus onze Heer, en vertelt ons ook over het onderscheid tussen (zijn) naturen'.

Psalm 22 (*'Mijn God, mijn God, waarom heeft u mij verlaten...'*)

Hebreeuws: 'Aan de koormeester: volgens de Hinde en de Dageraad. Een Psalm van David'.

Ambrosiaans handschrift: 'Gezegd door David, toen zijn vervolgers hem uitjouwden'.

Lee en de USB uitgave: 'Door David, toen zijn vervolgers hem belachelijk maakten, en over het lijden van Christus en de roep der heidenen'.

Lee en de USB uitgave: 'Gezegd door David, bij wijze van gebed toen hij achternagezeten werd door Absalom'.

Psalm 44 (*'Wij hebben met onze oren gehoord, O God...'*)

Hebreeuws: 'Aan de koormeester: Een Maskil van de Zonen van Korah'.

Ambrosiaans handschrift: 'Gezegd door David, over de mensen die omkwamen bij Horeb'.

Lee en de USB uitgave: 'Door de zonen van Qorah, toen men in Horeb zong met Mozes. Opnieuw, een gebed van de profeten, van David en de anderen. En voor ons, succes en overwinning over de tegenstanders'.

Lee en de USB uitgave: 'Het gebed van de Makkabeeën toen ze onder dwang stonden van Antiochus om te offeren voor de afgoden.

Het is interessant, dat men veel Psalmtitels uit de Ambrosiaanse handschriften ook tegenkomt in het commentaar uit halverwege de zesde eeuw op de Psalmen door David van Salah terwijl de Oost-Syrische afgeleid zijn van het commentaar door de Griekse Bijbelgeleerde Theodorus van Mopsuestia.

De Psalmen hebben altijd een belangrijke rol gespeeld in de liturgische, maar zeker ook in de monastieke traditie. Voor het gemak bij het reciteren van de Psalmen ontstonden er verschillende manieren om de psalmen op te splitsen. Ook hier liepen de Oost- en de West-Syrische traditie uiteen, al behielden beiden eenzelfde term voor een groep psalmen.

Volgens de Syrisch-Orthodoxe verdeling, is het Psalter verdeeld in 15 *marmyotho*, en binnen elke *marmitho* zijn er 4 *shubohe*, dus zestig in totaal. Daarentegen zijn er in de Oost-Syrische traditie 20 grotere groepen genaamd hullale, en zijn er binnen elke groep 2 of 3 *marmyatha*, dus een totaal van 57. De afkomst van deze termen is onduidelijk, maar misschien verwees 'marmitho' oorspronkelijk naar 'tussengevoegd' gebed, dat aan het begin van elke marmitho gezegd werd. Zowel in de West- als in het Oost-Syrische traditie werd ook een refrein toegevoegd; die voor het Oost-Syrische Psalter (met de naam qanone) worden toegeschreven aan Mar Aba in het midden van de 6e eeuw, en staan al in een zeer vroeg fragment van de Middel-Perzische vertaling van het Psalter.

Melkitische handschriften van de Psalmen hebben weer een andere manier om de Psalmen in groepen te verdelen, overeenkomend met het standaard Grieks-Orthodoxe systeem, met 20 kathismata, elk bestaande uit drie shubohe, dus 60 shubohe samen.

Net als de Griekse Psalters, bevatten Syrische Psalters een reeks Oden (in het Syrisch: teshbhoto), bestaande uit psalmachtige poëtische passages van elders uit het (Oude of Nieuwe Testament. Ook hier is er verschil in gebruik tussen de Oost- en de West-Syrische traditie. In de eerstgenoemde zijn er meestal drie Oden, bestaande uit Exodus 15:1-21, Jesaja 42:10-13 - 45:8, en Deuteronomium 32:1-43; daar komt vaak een vierde bij: Daniel 3:37-88, en deze groep van vier vindt men ook in de Maronitische traditie. In de Syrisch-Orthodoxe traditie is er (zoals vaak) enige flexibiliteit: normaal zijn er zes Oden, met twee of drie uit het Nieuwe Testament (Lukas 1:46-55, Maria: Lukas 1:68-79, Zacharia: Mattheüs 5:3-12, Zaligheden) naast de drie Oden, reeds vermeld. Een kleiner aantal Syrisch-Orthodoxe psalmmanuscripten zien eruit als de Melkitische psalters, die negen Oudtestamentische oden hebben (naast de eerder genoemde: 1 Samuel 2:1-10; Habakuk 3:2-19; Jesaja 26:9-20: Jonas 2:3-20: Daniel 3:26-56 en 3:57-88).

Deze Oden zijn niet afgedrukt in de Psalmen in welke van de westerse gedrukte uitgaven van de Syrische Bijbel dan ook. Maar in de Syrische Katholieke uitgave door Joseph David,

gedrukt in Mosul in 1877, staan tien Oden, in de volgorde: Deuteronomium 32. Exodus 13. I Samuel 2, Habbakuk 3, Jesaja 26, Jonas 2, Daniel 3 (beide passages), Jesaja 42+45, en Jesaja 38. Dat de laatste Ode (het Gebed van Hezekia) erin staat is opmerkelijk, want men vindt het maar zelden in handschriften van het Psalter; het komt er voor het eerst in voor in het negende-eeuwse volledige Oude Testament in Florence. Een Oost-Syrisch Psalter met de Oden, gedrukt in het Midden-Oosten, is de Urmia uitgave van 1891, uitgegeven door de educatieve zending naar de Kerk van het Oosten in Urmia van de Aartsbisschop van Canterbury. Dit bevat drie normale Oden van de Oost-Syrische traditie, maar met Deuteronomium 32 verdeeld over twee Oden.

Het lot van een extra Psalm

Syrische en Griekse Psalmhandschriften hebben meestal een extra Psalm, Ps. 151, en de oorspronkelijke Hebreeuwse tekst van deze Psalm is eigenlijk pas kort geleden boren water gekomen tussen de Dode Zee Boekrollen. De tekst staat daar in een betrekkelijk goed bewaard gebleven manuscript uit Qumran, Grot 11, samen met enkele andere niet-Bijbelse psalmen. Psalm 151 staat maar zelden afgedrukt in uitgaven van de Psalmen. In de oorspronkelijke vorm van de uitgaven van Samuel Lee van het Oude Testament (1823) en van de Psalmen (1825) staat Psalm 151 wel, waar ze is overgenomen uit de Polyglot van Walton. Maar er werd bezwaar aangetekend door het Algemene Comité van het Britse en Buitenlandse Bijbelgenootschap (dat de uitgave had gesponsord), op grond van het feit, dat 'apocrief' materiaal, dat niet in de Hebreeuwse Bijbel voorkomt, niet opgenomen zou moeten worden. Daarop werd Psalm 151 verder gelaten uit zoveel mogelijk exemplaren als mogelijk van deze editie, en uit verdere herdrukken. Het resultaat is, dat Psalm 151 thans enkel te vinden is in de betrekkelijk zeldzame (naar het schijnt) exemplaren van de oorspronkelijke uitgaven die aan deze behandeling, zijn ontsnapt. Ironisch genoeg, is Psalm 151 nog steeds niet in de heruitgave van de tekst van Lee van de United Bible Societies opgenomen, ook al is er een Hebreeuwse tekst van Psalm 151 opgedoken, omdat er een exemplaar voor de heruitgave is gebruikt waar de gewraakte tekst al uit was verwijderd!

Nog meer Psalmen

Een Oost-Syrisch Psalter uit de twaalfde eeuw en een paar andere niet-Bijbelse handschriften bevatten nog eens vier Psalmen, 152-155, en voor twee daarvan (154-155) is de Hebreeuwse versie die er aan ten grondslag lag nu teruggevonden, in hetzelfde handschrift uit Grot 11. Door toevallige omstandigheden weten we iets over hoe deze twee apocriefe Hebreeuwse

Psalmen rond 800 in het Syrisch terecht zijn gekomen. In één van zijn brieven (nr. 47) vertelt de Oost-Syrische Patriarch Timotheüs van een ontdekking van enkele 'Dode Zee Boekrollen', die zo'n 150 jaar voor de beroemde vondsten uit de twintigste eeuw heeft plaatsgevonden. Vreemd genoeg, waren de omstandigheden waaronder ze gevonden werden hetzelfde. Hier volgt het opwindende verhaal van Timotheüs:

We hebben gehoord van bepaalde Joden die we vertrouwen kunnen, die kort geleden tot het christendom zijn bekeerd, dat er ongeveer een jaar geleden in de buurt van Jericho enkele boeken zijn ontdekt in een grotwoning in de bergen. Men zegt dat de hond van een Arabier hier achter wat wild aanzat, in een spleet verdween en niet meer terugkwam. Zijn eigenaar ging hem achterna en vond een ruimte binnen in de berg met een heleboel boeken. De jager ging naar Jeruzalem en vertelde dit aan enkele Joden. Een heleboel mensen gingen op pad en kwamen er aan: ze vonden boeken van het Oude testament, en, behalve dat, ook andere boeken in het Hebreeuws. Omdat de persoon die het mij vertelde het schrift meester is en het goed kan lezen, vroeg ik hem over enkele verzen die aan ons Nieuwe Testament zijn toegevoegd, maar die behoren tot het Oude Testament, hoewel ze daar helemaal niet in voorkomen, noch bij de Christenen, noch bij de Joden. Hij vertelde mij dat ze gevonden konden worden in de boeken die ontdekt waren.

Nadat hij een aantal van dergelijke passages had vermeld, vervolgt Timotheüs:

Toen vertelde mij die Hebreëer: "We hebben een David (=een Psalter) tussen die boeken ontdekt, met meer dan tweehonderd psalmen".

Een verbeterd Peshitta Psalter

In verband met de oden hebben we al gesproken over de uitgave in 1877 van het Psalter van Mosul. Dit was het product van opmerkelijk wetenschappelijk werk: zoals het voorwoord (door de Syrisch-Katholieke bisschop Cyrillus Behnam Benni) vertelt, had men de Peshitta tekst vergeleken met de Hebreeuwse tekst, en had daardoor 'onzuiverheden' (*mendis*) in het Syrisch verwijderd en de tekst verbeterd volgens de originele Hebreeuwse tekst. Als men de tekst van deze uitgave vergelijkt met die van de Peshitta, vindt men een aantal plaatsen, zowel in de psalmen als in de Peshitta, waar de tekst zorgvuldig in overeenstemming is gebracht met het Hebreeuws. Zo zijn, bijvoorbeeld, in de veelgebruikte Psalm 51, 'Wees mij

genadig, O God, in uw medelij...' meer dan een dozijn veranderingen aangebracht. Een aantal ervan komen samen, zoals in vers 8, waar de twee teksten luiden:

Peshitta	Mosul Psalter (1877)
Vul mij met uw genoeg en vreugde, en laat mijn eenvoudige botten zich verheugen.	Laat mij genoeg horen en uw vreugde, en laat de botten die U gebroken hebt zich verheugen.

Bij elke verandering, geeft de Mosul uitgave de Hebreeuwse tekst beter weer. (Het is misschien interessant, hier tevens te vermelden, dat de Engelse Herziene Standaard versie aan het begin van het vers de voorkeur geeft aan de Peshitta lezing: 'Vul mij...'). Het is duidelijk, dat Joseph David, die goed Hebreeuws moet hebben gekend, zijn revisie met zorg heeft gedaan. Als deel van zijn taak kwam hij ook voor het eerst met een Syrische vertaling van de opschriften van de Psalmen zoals ze in de Hebreeuwse tekst voorkomen.

Polyglot Bijbels

Echte polyglot Bijbels zal men meestal in verband brengen met de zestiende-eeuwse Europese wetenschap, maar het is feitelijk een onbekende Syrische geleerde die in Egypte werkte, die zo'n werk produceerde, minstens een eeuw vóór de Europese polyglot Bijbeltekst – een uitgave van de Psalmen in het Hebreeuws, Grieks, Arabisch en Aramees, uitgegeven in Lissabon in 1516, kort na de ontdekkingen van Christopher Columbus, waar naar wordt verwezen in een opmerking bij Psalm 19:4. Deze oosterse voorganger van de Europese Polyglot uitgaven gaf de Psalmen in het Hebreeuws, het Grieks, de Syrohexapla, en het Arabisch (het gebruik van de Syrohexapla maakt het praktisch zeker dat de samensteller Syrisch-Orthodox was). In het handschrift (waarschijnlijk de autograaf van de samensteller; thans in de Cambridge University Library) vindt men de Hebreeuwse tekst in gevoocaliseerde tekens en met accenten, terwijl de Syrohexapla kolom voorzien is van een interlineaire toelichting, die het Syrisch dicht bij het Hebreeuws brengt. Wat dit polyglot Psalter zo uniek maakt, is de zuiver wetenschappelijke bedoelingen van de opsteller, en men zou graag weten wie hij was.

Het is zeer wel mogelijk, dat het idee om een academische uitgave in vier talen te produceren van het Psalter genomen werd uit enkele polyglot lectionaria, die in die tijd in Egypte in kloosters werden gebruikt. Een dergelijk handschrift is, opnieuw, een Psalter, deze keer met vijf verschillende talen, het Ethiopisch, het Syrisch, het Koptisch (Bohairisch), het Arabisch

en het Armeens. Een opmerking aan het eind vertelt ons, dat het toebehoorde aan 'de Syrisch-Orthodoxe priester Salib', wellicht dezelfde persoon als de Salib van Deir es-Suryan die ook zo'n polyglot handschrift had, dit keer met de Brieven van Paulus, gekopieerd door Yuhanna, de Syrisch-Orthodoxe man uit de stad Amid'. Slechts een klein aantal van dat soort handschriften is bewaard gebleven, en vaak zijn ze fragmentarisch. Omdat enkele ervan aanwijzingen voor lezingen heeft, neemt men aan, dat ze gemaakt waren voor de praktijk, in de kloosters van Wadi Natrun, waar het bekend is dat er in de dertiende en veertiende eeuw monniken van verschillende linguïstische achtergrond leefden.

Een veel vroeger handschrift, waarschijnlijk uit de negende eeuw, bevat het Psalter in drie talen, het Grieks, het Syrisch (Syrohexapla) en het Arabisch.

Tweetalige Syrische handschriften vindt men vaker, en meestal is de tweede taal het Arabisch (het valt wel op dat er geen tweetalige handschriften bekend zijn met alleen Syrisch en Grieks). Meestal geven tweetalige handschriften de twee talen naast elkaar, maar in sommige Bijbelfragmenten uit Centraal-Azië treft men een andere presentatie aan: hier staan het Syrisch en het Sogdiaans regel na regel. Sogdiaans, een Iranese taal, was in de tweede helft van het eerste millennium n.C. een belangrijke literaire taal: een aanzienlijk aantal Christelijke teksten, bijna allemaal vertalingen uit het Syrisch, zijn gevonden in Bulayiq, ten noorden van Turfan in het Chinese Turkestan (zie Deel II. Hoofdstuk 6).

Vertalingen van de Syrische Bijbel in andere talen

Vroege vertalingen

Vertalingen van delen of van de hele Syrische Bijbel zijn wel in een half dozijn verschillende talen gemaakt. Onder de eerste die bewaard zijn gebleven zijn enkele fragmenten die men in de ruïnes van een Oost-Syrisch klooster in Bulayiq gevonden heeft, ten noorden van Turfan, in Chinees Turkestan. Deze bevatten delen van Bijbelvertalingen in het Midden-Perzisch, het Sogdiaans en het Nieuw-Perzisch. In de loop van de tijd gebruikten de monniken kennelijk een reeks verschillende Iranese talen, het Midden-Perzisch (Pahlavi), het Sogdiaans en vervolgens het Nieuw-Perzisch.

Zeer waarschijnlijk is er in de zesde eeuw in het Midden-Perzisch een vertaling beschikbaar geweest van minstens het Nieuwe Testament en de Psalmen, omdat het Midden-Perzisch voor veel Christenen in het Late Sassanidenrijk een belangrijke literaire taal was. Het enige kleine fragment dat bewaard is gebleven bevat de Psalmen 94-99, 118, 121-136, met de antifonen (qanone) die door Mar Aba in de zesde eeuw zijn gecomponeerd.

Onder de Sogdiaanse fragmenten van Bijbelteksten zijn er delen van het Psalter; waarin het eerste vers van iedere psalm ook in het Syrisch wordt vermeld. Ten aanzien van het Nieuwe Testament in het Sogdiaans, zijn alle fragmenten uit een lectionarium, ofwel van de Evangeliën, ofwel van de Brieven van Paulus. In een Evangeliarium worden de eerste woorden van iedere lezing ook in het Syrisch gegeven, en ook de titels zijn in het Syrisch. De andere lectionaria zijn alle tweetalig. Syrisch en Sogdiaans.

Rond de elfde eeuw was de taal van het klooster verschoven naar het Nieuw-Perzisch, al moet het Syrisch nog een gezaghebbende plaats hebben ingenomen, want een fragment dat nog bewaard is gebleven is tweetalig: het bevat Psalm 146:5-147:7 (in de Peshitta nummering).

Andere handschriften met Perzische vertalingen uit het Syrisch behoren tot later in de Middeleeuwen. Een ervan, gekopieerd in 1341, met de Evangeliën, werd gebruikt door Brian Walton in zijn Polyglotuitgave van de Bijbel die hij in 1657 in Londen publiceerde. Het was wellicht geen opzet, maar het is wel toevallig dat de vroegste Perzische vertaling van de Evangeliën die in gedrukte vorm verschenen, uiteindelijk afgeleid waren van het Syrisch, wat volkomen terecht is, gezien de belangrijke vroege rol die het Syrische christendom in Perzië gespeeld heeft. Een belangrijke latere vertaling in het Perzisch is die van een Syrische vorm van het Diatessaron, dat verloren gegaan is, ofwel een collatie van de vier Evangeliën. Die werd gemaakt door een Syrische leek, Iwannis Izz ad-Din, in Tibriz in de dertiende eeuw. Al gaat de tekst terug op die van de Diatessaron van Tatianus, toch is de Syrische tekst die er aan ten grondslag ligt aangepast aan het Peshitta, en had daarmee de vele onderscheiden varianten verloren die duidelijk aanwezig waren in de Diatessaron van Tatianus. Het enige nog bewaard gebleven handschrift van deze Perzische vertaling werd in 1547 geschreven door een Syrisch-Orthodoxe priester in Hisn Keph, Ibrahim zoon van 'Abdullah. Zou dat niet dezelfde persoon kunnen zijn geweest als de Ibrahim die, vier jaar later, het Onze Vader in het Perzisch opgeschreven heeft, maar dan wel met Syrische letters? Het handschrift bevat slechts één illustratie met de symbolen van de vier evangelisten; volgens sommige kunsthistorici gaat dit terug op een zeer vroeg model.

Vertalingen van delen van de Bijbel naar het Arabisch gaan minstens terug tot in de achtste eeuw, en er zijn heel wat negende-eeuwse fragmenten van handschriften bewaard gebleven. Heel wat ervan zijn gemaakt vanuit het Grieks, maar er zijn er ook die zeker uit het Syrisch zijn vertaald. Een daarvan, bewaard uit een handschrift uit 867 met de Handelingen van de Apostelen en de Brieven, werd door Bishri in Damascus uit het Syrisch vertaald. Bishri voegde een aantal annotaties toe en enkele voorwoorden tot bepaalde brieven, en deze tonen

duidelijke verbanden met de Oost-Syrische exegetische traditie. Veel van de vroegste Arabische Bijbelvertalingen uit het Syrisch zijn bewaard in manuscripten die in verband worden gebracht met de kloosters van Mar Saba (Jeruzalem) en St. Catharina, op de Berg Sinai.

In de dertiende eeuw werd een invloedrijke uitgave van de Evangeliën in het Arabisch gemaakt door de gebroeders al-Assal in Egypte; deze uitgave was gebaseerd op eerdere vertalingen uit het Grieks, Syrisch en Koptisch, en bracht een tekst die de drie verschillende tradities in zich verenigde.

Vertalingen uit het Syrisch waren niet altijd gebaseerd op de Peshitta. In de negende eeuw moet Harit ibn Sinan vertalingen hebben gemaakt van delen van de Syrohexapla: er is ook een zeer vroeg handschrift bewaard dat Job in Arabische vertaling bevat uit de Syrohexapla, en een ander met de Psalmen in het Grieks, Syrohexapla en het Arabisch. In de elfde eeuw vertaalde, de beroemde Bijbel- en Aristoteliaanse geleerde Ibn at-Taiyib de Diatessaron uit het Syrisch naar het Arabisch. Jammer genoeg was de Syrische tekst die hij gebruikte al aangepast aan de Peshitta, en dus is ook deze vertaling, zoals het Perzische Diatessaron, enkel een zeer indirect getuigenis voor het Diatessaron zoals deze door Tatianus werd geproduceerd. In middeleeuwse bronnen zijn er af en toe verwijzingen naar interactie tussen Joodse en Syrische Christelijke geleerden over problemen in de Bijbeltekst. Dit lijkt vooral in de negende eeuw het geval te zijn geweest, waar Hebreeuwse bronnen spreken van contacten tussen Karaïte geleerden en Syrische geleerden van naam die ook inderdaad uit Syrische bronnen geïdentificeerd kunnen worden: één ervan was de Syrisch-Orthodoxe schrijver Nonnos van Nisibis, en de ander de Oost-Syrische bisschop van Uqbara, Isho'zka. Zover bekend, leidde dat nog niet tot het direct lenen van extra-canonische Oudtestamentische teksten die wel in het Syrisch, maar niet meer in het Arabisch beschikbaar waren (al beweert men wel, dat het einde van Bar Sira (Ecclesiasticus) in de Hebreeuwse fragmenten in de Cairo Geniza uit het Syrisch terugvertaald zijn). Maar het blijkt dat dit soort lenen een paar eeuwen later wel degelijk plaatsvond. Het meest in het oog springende geval was het boek Spreuken, waarvan de Syrische tekst zeker de grondslag vormt voor de middeleeuwse Joods-Aramese Targum op dat boek. Het is in ieder geval zeker, dat Nahmanides, de grote dertiende-eeuwse Joodse geleerde uit Gerona, belangstelling had voor boeken van de Apocrypha in het Syrisch.

De Europese Renaissance en reformatie bevorderden de belangstelling van geleerden in de Syrische Bijbel. De eerste gedrukte versie van het Syrische Nieuwe Testament in 1555 bevatte nog geen Latijnse vertaling, maar de twee volgende wel. De vroegste van die twee Latijnse

vertalingen werd gepubliceerd in Genève in 1569, en de uitgave werd opgedragen aan Koningin Elizabeth van Engeland. De Latijnse vertaling in het Polyglot Nieuwe Testament die in 1571 in Antwerpen werd uitgegeven, was het werk van Guy le Fèvre de la Boderie (Boderianus). Deze Latijnse vertalingen kwamen de jaren daarop herhaaldelijk in herdruk.

Modern Syrisch

De vroegste vertaling van enig deel van de Bijbel uit het Klassiek-Syrisch naar het Modern-Syrisch lijkt de Evangeliën te zijn geweest, en een handschrift ervan, uit 1769, behoorde ooit toe aan de bibliotheek van de Amerikaanse Missie in Urmia; maar (zoals de meeste items uit de collectie) dat is waarschijnlijk tijdens de Eerste Wereldoorlog vernietigd. Misschien zijn twee handschriften, geschreven in 1880-90 en nu in de VS, kopieën van deze tekst, en wellicht was de vertaling in alle drie de gevallen gemaakt door Israel van Alqosh - wellicht de Israel die rond 1611 stierf, en de eerste bekende schrijver van gedichten in het Modern-Syrisch.

Een van de voornaamste zorgen van de Amerikaanse missionarissen in Urmia was om met vertalingen van de Bijbel in het Modern-Syrisch te komen. Toen ze er voor het eerst kwamen, in 1834, was er geen plaatselijke gewoonte om ook te schrijven in de gesproken taal, en daarom duurde het enkele jaren voor men in de positie was een zodanige vertaling te drukken. Men moest bovendien een belangrijke beslissing nemen: hoorde het een vertaling te zijn vanuit het Hebreeuws (voor het Oude Testament) en vanuit het Grieks (voor het Nieuwe Testament), of moest de Peshitta gebruikt worden, traditioneel de Bijbeltekst van de Syrische Kerk. Over dit punt was er onenigheid tussen het Amerikaanse Bestuur van de Organisatie voor de Missie in Vreemde Landen in de VS (die graag zagen dat het vanuit het Hebreeuws en het Grieks gebeurde) en de missionarissen in Urmia zelf, die er op wezen dat men plaatselijk de behoefte had aan een vertaling uit de Syrische Peshitta. Voor het Nieuwe Testament, dat in 1846 werd gepubliceerd, bereikte men een compromis met de missionarissen in het voordeel: het Modern-Syrisch werd vertaald vanuit de Peshitta (en werd ook afgedrukt naast de Peshitta), met onder aan de pagina mogelijke varianten in het Grieks. In een tweede uitgave, in 1854, volgde men hetzelfde principe, zij het dat de Peshitta niet meer afgedrukt werd. Een radicale verandering vond plaats bij de uitgave van 1864, dit keer gedrukt in de VS: nu kon het Bestuur erop toezien dat aan zijn wensen voldaan werd. Dus werden in deze uitgave de Griekse lezingen uit de voetnoten in de tekst geplaatst, en zo werden de Peshitta-teksten effectief verwijderd. Jammer genoeg is het deze uitgave, nu

gebaseerd op het Grieks, en niet op de Peshitta, die de basis is geworden van alle volgende herdrukken van het Nieuwe Testament in het Modern-Syrisch.

Ten aanzien van het Oude Testament in het Modern-Syrisch (uitgegeven door de Amerikaanse Missie in Urmia in 1852) hadden de inzichten van het Amerikaanse bestuur vanaf het begin de overhand, en dus werd deze vertaling gedaan vanuit het Hebreeuws.

Een aparte vertaling van de Evangelien en de Handelingen, gemaakt vanuit de Peshitta naar het Urmia Dialect van het Modern-Syrisch, werd in 1877 door de Lazaristen Missie in die stad uitgegeven. In deze publicatie staat ook de Peshitta afgedrukt, die er meer uitspringt dan de Modern-Syrische vertaling, die gedrukt is in iets kleiner font.

Een vertaling van het Evangelie van Markus in de Iraakse vorm van het Modern-Syrisch werd in 1911 uitgegeven in Bagdad, samen met gedetailleerde annotaties (in het Arabisch). Ook al gebruikte men het Grieks, toch is de vertaling grotendeels gebaseerd op de Peshitta. Een uitgave, door Jacob O. Yasso, van alle vier de Evangelien in het Modern-Syrisch in transcriptie werd in 1994 verzorgd door de Aramese Bijbel Vereniging; deze vertaling gebruikte zowel de Peshitta als de Griekse tekst.

Al is de gewoonte van een gesproken vertaling vanuit het Klassiek-Syrisch naar een ander Modern-Syrisch dialect, het Turoyo, waarschijnlijk al zeer oud, toch duurde het tot laat in de negentiende eeuw dat deze vertaling op papier werd gezet. Een gedrukte versie van de Evangelien in het Turoyo, vertaald uit de Peshitta, werd in 1995 uitgegeven door de Amerikaanse Bible Society, met de aanbeveling van de Syrisch-Orthodoxe Patriarch Ignatius Zakka 1.

Engels

Er werden in de negentiende eeuw al Engelse vertalingen gemaakt van delen van de Syrische Bijbel. Een vertaling van het Syrische Nieuwe Testament, door James Murdock (1776-1856), werd in 1851 in Boston gepubliceerd, en deze uitgave werd in 1801 gevolgd door die van de Psalmen, door A. Oliver, ook in Boston. Het lijkt voor de hand te liggen, dat de interesse voor deze onderneming bevorderd werd door de activiteiten van de Amerikaanse missie naar de Kerk van het Oosten in Urmia. Murdock stuurde een exemplaar van zijn vertaling naar de missionarissen in Urmia, die het aan Mar Yuhannan lieten zien, een bisschop van de Kerk van het Oosten met wie ze samenwerkten. Mar Yuhannan was duidelijk gecharmeerd met het werk en stuurde Murdock een brief vol lof in het Syrisch. In een bijlage gaf Murdock een lijst met lezingen, zoals die voorkwamen in twee Londense uitgaven van de Peshitta die hij gebruikt had (1816, 1826; in de laatste waren verschillende

lezingen voor de heiligen en de overledenen stilzwijgend weggelaten door de uitgevers, The British and Foreign Bible Society).

Nog een – anonieme Engelse vertaling van het Peshitta Nieuwe Testament werd in 1876 in Londen uitgegeven, samen met de Syrische tekst, en in 1890 verscheen er nog een, met alleen de Brieven, het werk van W. Norton. Een vroegere vertaling van enkel de Evangelien was gemaakt door J.W. Etheridge (gepubliceerd in zijn boek: *The Syrian Churches*, 1846).

Al deze versie zijn gebaseerd op standaarduitgaven het Peshitta Nieuwe Testament waarin de boeken die ontbreken in de oorspronkelijke Peshitta-canon waren aangevuld met teksten uit andere bronnen (normaal die zogenaamde 'Pococke' Brieven en de Harkleïsche Apocalyps). Toen William Cureton in 1858 het eerst bekende handschrift uitgaf van de *Oude Syrische Evangelien*, liet hij dit vergezeld gaan van een Engelse vertaling, maar deze is nu overvleugeld door een voortreffelijke heruitgave van de tekst met een tegenoverliggende Engelse vertaling door de grote Bijbelkenner F.C. Burkitt (1904).

De enige volledige vertaling van de Peshitta, inclusief het Oude Testament, is die van F.M. Lamsa, voor het eerst gepubliceerd in 1933, en sindsdien herhaaldelijk herdrukt.

Behalve de vertaling van Burkitt van de *Oude Syrische Evangelien* is geen enkele Engelse versie enigszins bevredigend; die van Lamsa is vooral ontsierd door een aantal eigenzinnige interpretaties. Op dit moment is het Peshitta instituut van Leiden van plan een Engelse vertaling te maken van het Peshitta Oude Testament, gebaseerd op de tekst van hun kritische uitgave.

Malayalam

De vroegst gedrukte vertaling van enig deel van de Syrische Bijbel in het Malayalam was er één van de Evangelien, gepubliceerd in Bombay in 1811. De vertaling was het werk van een zekere Timapay Pillay en een priester met de naam Philippos. Het schijnt dat Dr. Claudius Buchanan Mar Dionysios een voorstel had gedaan tot de onderneming. Iets minder dan een eeuw geleden, in 1908, werd in Kottayam een Malayalam vertaling van het Evangelie van Mattheüs, van de hand van Konatt Mattham Malpan, gepubliceerd, op basis van de uitgave van de Peshitta door de British and Foreign Bible Society.

Een aantal vertalingen uit de Syrische Peshitta naar het Malayalam werden gemaakt door Fr. Emanuel Andumalil (Manikkathanar), T.O.C.D., en gepubliceerd door St. Joseph's Press, Mannanam: Ecclesiasticus (1926), Spreuken (1928), Evangelien (1935), Nieuwe Testament (1938, 1940 en vaak herdrukt), en Tobit (1941). Dezelfde pers publiceerde ook Malayalam vertalingen van enkele andere boeken van de Peshitta, gemaakt door andere geleerden (de

Psalmen, 1040, en Jozua en Ruth). Een aparte vertaling van de Psalmen, door Fr. Ralph, C.M.I. werd later in Cochin gepubliceerd.

Een nieuwe Malayalam vertaling van het Peshitta Nieuwe Testament, vooral het werk van Dr. Kayalarampil werd in 1987 gepubliceerd door het St. Thomas Seminarie in Vadavathor (Kottayam).

De meest recente vertaling in het Malayalam uit de Peshitta is van de hele Bijbel. Deze werd in 1997 gepubliceerd in Kottayam en is het werk van Fr. Matthew Uppani, C.M.I. Al was de vertaling gebaseerd op de Mosul uitgave, toch is de volgorde van de boeken op een aantal punten anders, zoals duidelijk is als men de volgende lijst vergelijkt met die van de Mosul uitgave, eerder in dit hoofdstuk:

Pentateuch, Jozua, Rechters, 1-2 Samuel, 1-2 Koningen, Jesaja, Jeremia, Klaagliederen, Brief van Jeremia, Ezechiël, 2 Baruch, Daniel (inclusief Suzanna en Bel), XII Profeten, 1-2 Kronieken, Ezra, Nehemia, Ruth, Esther (inclusief de extra hoofdstukken), Judith, Tobit, 1-2 Makkabeeën, Job, Psalmen, Spreuken, Qohelet, Hooglied, Wijsheid, Bar Sira. De volgorde van de boeken in het Nieuwe Testament daarentegen, volgt de standaard, en niet de aparte Peshitta volgorde, waar de voornaamste Katholieke Brieven direct volgen na Handelingen.

Tabel 21: Vertalingen van de Peshitta	
± 6 ^e eeuw	Midden-Perzisch (slechts fragmenten bewaard)
± 8 ^e eeuw – 11 ^e eeuw	Sogdiaans (slechts fragmenten bewaard)
± 9 ^e eeuw en later	Arabisch
11 ^e eeuw	Nieuw-Perzisch (slechts fragmenten bewaard)
16 ^e eeuw	Latijn
17 ^e eeuw	Modern-Syrisch (slechts de Evangelielezingen)
19 ^e /20 ^e eeuw	Modern Syrisch (Nieuwe Testament)
	Engels
	Malayam